

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

І.Г. Швидченко

О.А. Немцова

ПРАВознавство

Конспект лекцій

Одеса

Одеський державний екологічний університет

2024

УДК 340
Ш-35

Швидченко І.Г., Немцова О.А.

Правознавство: конспект лекцій. Одеса, Одеський державний екологічний університет, 2024.
110 с.)

ISBN

Конспект лекцій з дисципліни «Правознавство» призначається для використання студентами усіх форм навчання, які навчаються за освітньою програмою рівня вищої освіти «бакалавр» за спеціальностями 101 «Екологія», 207 «Водні біоресурси та аквакультура».

*Рекомендовано методичною радою Одеського державного екологічного університету
Міністерства освіти і науки України як конспект лекцій (протокол №__ від _____.____.
____р.)*

ISBN

© Швидченко І.Г., Немцова О.А., 2024
© Одеський державний екологічний університет, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	6
ВСТУП.....	7
ТЕМА 1 ДЕРЖАВА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ	8
1.1 Загальна характеристика первісного суспільства.....	8
1.2 Теорії виникнення держави.....	9
1.3 Держава: поняття, ознаки, функції.....	11
ТЕМА 2 ФОРМА ДЕРЖАВИ. ВИДИ ДЕРЖАВ ЗА ФОРМОЮ ПРАВЛІННЯ, ФОРМОЮ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ ТА ЗА ФОРМОЮ ДЕРЖАВНОГО (ПОЛІТИЧНОГО) РЕЖИМУ.....	15
2.1 Правова держава.....	15
2.2 Поняття форми держави.....	16
2.3 Громадянське суспільство.....	22
2.4 Роль глави держави.....	23
2.5 Місцеве самоврядування.....	24
ТЕМА 3 ФЕНОМЕН ПРАВА. ПРАВО В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	26
3.1 Поняття “правові норми” і “соціальні норми”.....	26
3.2 Правова система.....	27
ТЕМА 4 ПРАВО. ДЖЕРЕЛА ПРАВА. ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС	31
4.1 Ознаки права.....	31
4.2 Джерела права та різноманітність джерел права у світі.....	32
4.3 Законодавчий процес та його стадії.....	34
ТЕМА 5 ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ. ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА. ЮРИДИЧНІ ФАКТИ.....	36
5.1 Поняття, види, структура правовідносин.....	36
5.2 Правосвідомість та правова культура. Юридичні факти.....	39
5.3 Юридичні факти як підстава виникнення, припинення та зміни правовідносин.....	40

ТЕМА 6 ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА, ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	41
6.1 Поняття правомірної поведінки.....	41
6.2 Поняття правопорушення.....	42
6.3 Юридична відповідальність – поняття та види.....	45
ТЕМА 7 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ПРОВІДНОЇ ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ.....	48
7.1 Конституційне право України, основні положення.	48
7.2 Поняття виборів та їх соціальна функція.	51
7.3 Виборче право і виборча система.....	52
7.4 Особливість виборчої системи України.	54
7.5 Поняття і соціальна функція референдумів.	55
7.6 Предмет всеукраїнського референдуму.....	58
ТЕМА 8 ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	59
8.1 Загальна характеристика цивільного кодексу.....	59
8.2 Фізичні та юридичні особи як суб’єкти цивільного права	61
8.3 Право власності в цивільному праві	62
8.4 Спадкове право.....	64
ТЕМА 9 ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	66
9.1 Загальна характеристика сімейного кодексу.....	67
9.2 Поняття шлюбу, умови й порядок його укладання	69
9.3 Права та обов’язки подружжя.....	71
9.4 Шлюбний договір.....	72
ТЕМА 10 ОСНОВИ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ	73
10.1 Загальна характеристика джерел трудового права.....	73
10.2 Поняття та сторони трудового договору	76
10.3 Колективні угоди та договори	78
10.4 Поняття та види робочого часу. Час відпочинку та право на відпустку..	80
10.5 Підстави та порядок звільнення з роботи.....	83
10.6 Трудова дисципліна та відповідальність за порушення трудової дисципліни.	84

10.7 Розв'язання індивідуальних та колективних трудових спорів	87
10.8 Охорона праці	88
ТЕМА 11 ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	90
11.1 Загальна характеристика КУпАП.....	92
11.2 Поняття, ознаки та склад адміністративного правопорушення	93
11.3 Адміністративна відповідальність та види адміністративних стягнень ..	95
ТЕМА 12 ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	98
12.1 Загальна характеристика Кримінального кодексу України.....	99
12.2 Поняття, ознаки та склад злочину	101
12.3 Особливості кримінальної відповідальності.....	104
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	106

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ОДЕКУ – Одеський державний екологічний університет

ПНПА - Підзаконні нормативно-правові акти

ООН – Організація об'єднаних націй

ЄС - Європейський Союз

ЦКУ – Цивільний кодекс України

ККУ – Кримінальний кодекс України

КУпАП - Кодекс України про адміністративні правопорушення

КЗпПУ - Кодекс законів про працю України

ВСТУП

Правознавство є невід'ємною складовою сучасного суспільства, оскільки воно визначає правила та норми, за якими функціонує кожен аспект життя і кожен учасник цього суспільства. Правознавство досліджує систему права, його природу, джерела, принципи та інші аспекти, що становлять основу правопорядку.

У сучасному світі знання правознавства є необхідним для різних сфер життя: від діяльності правоохоронних органів та судових установ до підприємницької діяльності та громадських ініціатив. Розуміння основ правової системи, процесів її формування та функціонування дозволяє кожному громадянину ефективніше захищати свої права та інтереси, а також уникати порушень закону.

У циклі лекцій з правознавства розглянуто основні поняття, принципи та інститути права, а також приділено увагу на актуальні питання сучасного правового розвитку. Вивчення правознавства допоможе краще розуміти сутність правових норм і процесів, які визначають функціонування суспільства, а також стане основою для практичного застосування права в різних сферах діяльності.

Метою вивчення дисципліни є формування у студентів знання держави та права; системи та інститутів права, а також дає чітке уявлення щодо органічних зв'язків Конституційного права з окремими галузями права; вивчення розвитку Конституції України та впливу конституційного права України на всі галузі права та міжгалузеві зв'язки; аналіз юридичної відповідальності за скоєне правопорушення; державотворчі процеси в Україні; крім того сприяє формуванню патріотизму, громадсько-політичної та правової культури майбутнього спеціаліста.

Основою для вивчення дисциплін «Правознавство» та «Основи правознавства та ДУМ», студентами Одеського державного екологічного університету, має бути означений конспект лекцій.

ТЕМА 1 ДЕРЖАВА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

1.1 Загальна характеристика первісного суспільства

Первинне суспільство - термін, що використовується для опису соціальної організації і структури до появи складних цивілізацій та державних утворень. Хоча конкретні риси первинного суспільства можуть відрізнятися залежно від часу, місця та контексту, існують деякі загальні риси, які можна виділити:

➤ Проста соціальна структура: Первинні суспільства зазвичай характеризуються простою соціальною організацією без складних ієрархій та поділу на класи. В них переважає рівність або близька до неї.

➤ Близький контакт з природою: Первинні суспільства часто живуть у близькому контакті з навколишньою природою і залежать від неї для задоволення своїх потреб у їжі, житла та матеріальних ресурсах.

➤ Примітивна технологія: Технології, які використовуються у первинних суспільствах, зазвичай примітивні і обмежуються інструментами, які можуть бути виготовлені з доступних матеріалів.

➤ Усна традиція: Передача знань, культурних цінностей та історії в первинних суспільствах часто здійснюється усно, через оповіді, пісні та обряди, оскільки писемність відсутня або використовується у дуже обмеженій формі.

➤ Обмежена спеціалізація та поділ праці: У первинних суспільствах зазвичай відсутня висока ступінь спеціалізації праці, і кожен член суспільства може виконувати різні функції в залежності від потреб.

➤ Родинно-племінні зв'язки: Сімейні та родинні зв'язки відіграють ключову роль у первинних суспільствах, утворюючи основу для соціальної організації та структури.

➤ Відсутність чіткої системи права та уряду: Замість централізованих урядів і законодавчих структур у первинних суспільствах рішення зазвичай приймаються на основі традицій, звичаїв та угод всередині спільноти.

➤ Примітивна економіка: Економічні системи первинних суспільств часто базуються на обміні, збиранні, полюванні, рибальстві та сільському господарстві у простій формі.

Ці риси первинного суспільства можуть проявлятися у різній мірі залежно від конкретного суспільства та його культурних, географічних і історичних контекстів[1].

1.2 Теорії виникнення держави.

У різних народів формування держави пройшло різними шляхами, що призвело до різних теорій походження держави. Тут розглядається кілька з них:

➤ Теологічна теорія: за цією теорією, процес виникнення і розвитку держави порівнюється з процесом створення світу Богом. Ця теорія з'явилася в стародавній Іудеї і знайшла своє остаточне вираження в працях богослова XI ст. Хоми Аквінського.

➤ Патріархальна теорія: ця теорія базується на припущенні, що держава виникає як природна наслідок об'єднання людських спільнот в більші структури. Представники цієї теорії включають Арістотеля, Р. Фільмера, Н.К. Михайловського та інших.

➤ Договірна теорія: ця теорія розглядає державу як результат добровільного об'єднання людей шляхом укладання договорів. Представники цієї теорії включають Р. Греція, Б. Спінозу, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Д. Дідро, Ж.Ж. Руссо, А.Н. Радіщева.

➤ Теорія насильства: за цією теорією, основними причинами виникнення держави є завоювання однієї частини суспільства іншої та встановлення влади переможців над переможеними. Представники цієї теорії включають До. Каутського, Ф. Дюрінга, Л. Гумпловича.

➤ Органічна теорія: ця теорія проводить аналогію між живим організмом і суспільством, стверджуючи, що держава подібна до живого організму. Її представником був Г. Спенсер.

➤ Теорія географічного детермінізму: в цій теорії відводиться велика роль кліматичним умовам, ландшафту та природним ресурсам у виникненні держави. Представники цієї теорії - Е. Хантінгтон, Л. Мечников.

➤ Психологічна теорія: вона пояснює виникнення держави через психологічні характеристики людей, такі як потреба в підкоренні, наслідування, свідомість залежності та інші. Її представником був Л.І. Петражицький.

У наш час, найбільш визнаною є теорія, що базується на соціально-економічних чинниках, за якою держава виникла в результаті розпаду первіснообщинного устрою і переходу до виробничої економіки, що призвело до утворення еліт і зосередження влади у їхніх руках[2].

Найбільш значні чинники виникнення держави:

➤ Розвиток суспільного розподілу праці: Поступове відокремлення функцій праці (скотарство, ремесла) та поява верстви людей, спеціалізованих у управлінні, вимагали утворення спеціалізованих установ для керування суспільством — держави.

➤ Зміна суспільної власності та поява класової структури: Перехід від загальної власності до приватної, формування класів та експлуатації привело до збільшення соціальної неоднорідності та потреби у регулюванні відносин, що сприяло формуванню держави.

➤ Зростання населення та осілість: Перехід від кочового способу життя до осілості, збільшення густоти населення створили потребу у спеціальних структурах для управління та забезпечення порядку.

➤ Зміна форми общини: Від родових спільнот до територіальних структур — сусідських об'єднань, що змінило основи організації суспільства та вимагало нових форм управління.

➤ Складність соціальних відносин: Зростання складності соціальних відносин у суспільстві та потреба в їх регулюванні та упорядкуванні зумовили виникнення держави як централізованої системи влади.

Історичні типи держав.

Історично держави можна класифікувати за різними критеріями. Одним із таких критеріїв є типологія держав за ступенем централізації влади та рівнем контролю над територією і населенням. Загалом, історично виділяють такі типи держав:

1. Деспотія: Це форма управління, де влада зосереджена у руках одного особи - деспота. Влада деспота нерідко є абсолютною, і він має повний контроль над політичним, економічним та соціальним життям країни.

2. Монархія: Монархія - це державна форма, де верховна влада належить монарху, який може бути королем, царем, імператором тощо. У монархії можуть існувати різні форми правління, такі як абсолютна монархія, конституційна монархія тощо.

3. Республіка: Республіка - це форма управління, де верховна влада належить народу або його представникам, які обираються або призначаються на певний строк. У республіці можуть існувати різні форми, такі як президентська, парламентська, президентсько-парламентська тощо.

4. Тоталітаризм: Тоталітарна держава - це форма управління, де влада має абсолютний контроль над усіма аспектами життя суспільства. В тоталітарних режимах часто прагнуть підкорити і контролювати навіть приватне життя громадян.

5. Феодалізм: Феодалізм - це система влади, яка характеризується взаємовідносинами між феодалами, що контролюють землі та володіють ресурсами, та їхніми підданими, які зобов'язані служити їм у обмін на захист та підтримку.

6. Соціалізм та комунізм: Соціалістичні та комуністичні режими встановлюють державну власність на засоби виробництва і регулюють

суспільне життя за принципами колективізму та рівності.

Ці типи держав можуть існувати в різний час та в різних культурних та історичних контекстах, і часто вони можуть поєднуватися або виникати в результаті розвитку і еволюції політичних систем[1].

1.3 Держава: поняття, ознаки, функції

Держава представляє складне явище, що спонукало вчених, політичних діячів та мислителів до намагань дати їй визначення, яке в основному зводилося до переліку її основних ознак. Вважається, що термін "держава", як певна політична організація суспільства, став предметом наукового вивчення ще в часи Н. Макіавеллі (XVI ст.).

Термін "держава" зазвичай використовується у двох значеннях. У широкому розумінні, держава - це всепоглинаюча правова, суверенна територіальна організація громадянського суспільства, яка має у своєму розпорядженні публічно-політичну владу, спеціальний апарат управління і примус, забезпечує безпеку існування цивільного суспільства як єдиного цілого.

У вузькому розумінні, держава - це механізм здійснення публічно-політичної влади в суспільстві, механізм (апарат) управління суспільством. Держава займає центральне положення серед інших елементів політичної системи (політичних партій, громадських організацій та інших) і є головним та універсальним засобом здійснення політичної влади.

Ознаки держави:

➤ Державна влада. Ця влада одночасно публічна та політична: публічна, оскільки управляє справами всього суспільства та діє від його імені; політична, оскільки у вигляді державного апарату вона відокремлена від суспільства і їхні інтереси не співпадають. Державна влада - це спосіб керівництва суспільством, при якому основною опорою є спеціальний апарат примусу.

➤ Суверенітет. Це властивість державної влади, що вказує на її місце серед інших видів влад, які існують у суспільстві. Суверенітет - це верховенство державної влади, тобто відсутність іншої, більш високої, влади на території країни.

➤ Територія. Це визначена кордонами частина земної кулі, на яку поширюється суверенітет певної держави і в межах якої мешканці стають її громадянами. Територія держави є матеріальною основою її існування.

➤ Народонаселення. Держава - це організація влади, суб'єктом та об'єктом якої є народ, що мешкає на її території. Приналежність людей до

певної держави визначається поняттям громадянства - юридичного зв'язку особи з певною державою, який породжує їхні взаємні права та обов'язки.

➤ Апарат управління - це сукупність осіб, які є професіоналами в управлінні (уряд, міністерства тощо).

➤ Апарат примусу - це загони спеціально навчених озброєних осіб та примусові установи (збройні сили, органи охорони суспільного порядку, органи державної безпеки тощо).

➤ Видання нормативно-правових актів. Тільки держава має право видавати нормативно-правові акти (закони, постанови, укази тощо), обов'язкові для загального виконання.

➤ Оподаткування є важливою складовою фінансової системи держави, воно становить основу для забезпечення фінансових потреб уряду. Податки виступають основним джерелом надходження коштів у державний бюджет і використовуються для фінансування різних сфер державної діяльності, включаючи соціальні програми, інфраструктурні проекти, оборону і безпеку, освіту та охорону здоров'я. Оподаткування також є одним з основних інструментів держави для здійснення економічної політики, регулювання ринків і збалансування бюджету[3].

У висновку можна зазначити, що держава є універсальною політичною формою організації суспільства. Вона характеризується суверенною владою, яка виявляється через політичні і публічні рішення, реалізуються на певній території за допомогою спеціально створених органів, включаючи встановлення податків.

Функції держави.

Функції держави визначаються основними напрямками її діяльності як всередині країни, так і на міжнародній арені. Вони включають в себе політичні, економічні, соціальні та інші аспекти, що забезпечують функціонування суспільства та його розвиток.

1. Внутрішні функції держави:

- Регулювання політичних відносин всередині країни.
- Забезпечення правопорядку та безпеки громадян.
- Регулювання економічних процесів та створення сприятливих умов для розвитку економіки.
- Забезпечення соціального захисту та підтримки громадян.

2. Зовнішні функції держави:

- Проведення зовнішньої політики та встановлення зовнішніх відносин.
- Участь у міжнародних організаціях та міжнародних договорах.
- Захист інтересів країни на міжнародній арені та забезпечення

безпеки.

Функції держави різноманітні та залежать від потреб суспільства та специфіки політичної системи кожної країни. Вони спрямовані на забезпечення ефективного функціонування суспільства та забезпечення благополуччя громадян[2].

Функції держави можна поділити на різні категорії. Одна з таких категорій - це розрізнення функцій за їх територією виконання. Внутрішні функції держави пов'язані з реалізацією політичної влади всередині країни, тоді як зовнішні функції стосуються зовнішньої політики та впливу на міжнародну сферу.

Крім того, функції держави можна поділити за часом виконання - на постійні, що існують протягом тривалого історичного періоду, та тимчасові, характерні для конкретного історичного відрізка. Щодо сфери суспільних відносин, функції можуть бути політичними, економічними або гуманітарними, залежно від того, які аспекти суспільного життя вони охоплюють.

Характеристика внутрішніх функцій Української держави.

Внутрішні функції Української держави можна розділити на дві основні групи: регулятивні і охоронні. Регулятивні функції спрямовані на організацію економічних відносин і створення умов для формування розвиненої особистості та суспільства в цілому. Наприклад, захист прав власності та господарювання, спрямованість економіки на соціальні потреби, підтримка права на підприємницьку діяльність тощо. Соціальні функції держави передбачають надання соціальної допомоги населенню, фінансування освіти та охорони здоров'я, забезпечення основних прав та розвиток культури. Політичні функції спрямовані на створення демократичних умов і інститутів для вираження різних соціальних інтересів та забезпечення умов для збереження і розвитку націй, що проживають на території держави. Охоронні функції держави передбачають забезпечення прав і свобод громадян, дотримання законності та правопорядку, а також охорону навколишнього середовища і всіх суспільних відносин, які регулюються правом.

Характеристика зовнішніх функцій Української держави.

Зовнішні функції Української держави визначають напрямки її діяльності як суб'єкта міжнародних відносин. Міжнародна співпраця України реалізується через зовнішньоекономічну та зовнішньополітичну діяльність. Зовнішньоекономічна діяльність базується на принципах міжнародного співробітництва та участі у міжнародних програмах. Зовнішньополітична діяльність ґрунтується на повазі до суверенної рівності країн, недоторканності територіальної цілісності та відмові від застосування сили.

Основні принципи зовнішньої політики України визначені в різних нормативних актах, таких як Декларація про державний суверенітет України (1990 р.), «Основні напрямки зовнішньої політики» (1993 р.) та Конституція України (1996 р.). Пріоритети зовнішньополітичної діяльності України визначені у ст. 18 Конституції, яка покликана забезпечувати національні інтереси та безпеку країни через співробітництво з іншими країнами на основі загально визнаних принципів та норм міжнародного права.

Одним з ключових аспектів зовнішніх функцій є захист країни, що забезпечується різними засобами, включаючи економічні, дипломатичні та військові. Україна виступає активним учасником міжнародних відносин, зокрема шляхом приєднання до міжнародних організацій та участі у глобальних ініціативах.

Отже, реалізуючи свої зовнішньополітичні функції, Україна прагне встановити себе як важливого учасника світової спільноти та забезпечити національні інтереси через міжнародне співробітництво[5].

Контрольні запитання до теми:

1. Які причини виникнення держави та права?
2. Назвіть переваги та недоліки теорій походження держави.
3. Яка класифікація функцій держави є загальноприйнятою?

ТЕМА 2 ФОРМА ДЕРЖАВИ. ВИДИ ДЕРЖАВ ЗА ФОРМОЮ ПРАВЛІННЯ, ФОРМОЮ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ ТА ЗА ФОРМОЮ ДЕРЖАВНОГО (ПОЛІТИЧНОГО) РЕЖИМУ.

2.1 Правова держава.

Правова держава є однією з основних концепцій політичної теорії та права. Вона включає в себе ряд понять та принципів, які формують основу правової системи держави і забезпечують правову діяльність в суспільстві. Ось деякі з них:

➤ **Державний суверенітет:** Правова держава розпочинається з визнання того, що влада у державі має бути обмеженою законом, а не заснованою на безмежній владі влади. Принцип державного суверенітету передбачає, що держава має монополію на владу в межах своїх кордонів.

➤ **Рівність перед законом:** У правовій державі всі громадяни мають бути рівними перед законом. Ніхто не може мати переваги або бути позбавленим прав через свою расу, національність, соціальне положення, статус або інші атрибути.

➤ **Влада та владні органи обмежені законом:** У правовій державі влада, яку виконують органи державного управління, обмежується законом. Жоден чиновник або група чиновників не може вчиняти дії, які перевищують їх повноваження.

➤ **Незалежність судової системи:** Суди у правовій державі мають бути незалежними від владних органів та інших впливів. Вони мають захищати права та інтереси громадян, діючи на підставі закону.

➤ **Захист прав і свобод громадян:** Одним з головних завдань правової держави є захист прав та свобод громадян. Це включає в себе право на життя, свободу виразу, свободу віросповідання, право на справедливий суд, право на освіту та інші.

➤ **Прозорість та відповідальність влади:** Влада повинна бути прозорою та відкритою перед громадянами. Це означає, що рішення, які приймаються, повинні бути обґрунтованими, а влада повинна бути відповідальною перед громадянами за свої дії.

➤ **Правова держава як гарант стабільності та розвитку:** Правова держава забезпечує стабільність у суспільстві через передбачуваність дій влади та захист прав і свобод громадян. Вона також сприяє розвитку економіки та

соціальному прогресу шляхом створення умов для правового захисту власності та укладання договорів[2].

2.2 Поняття форми держави.

Форма держави (форма політичного устрою) - це концепція, що визначає спосіб організації та функціонування державної влади в конкретній країні чи політичній системі.

Форма держави визначає, як розподіляється влада між центральним та регіональними органами влади, а також визначає взаємовідносини між різними гілками влади (виконавчою, законодавчою, судовою).

Форма держави складається з трьох елементів: форма державного правління, форма державного устрою, форма державного режиму.

Форма державного правління є ключовим елементом структури держави, який відображає організацію та функціонування вищих органів влади. Цей елемент має три складові: форму державного правління, форму державного устрою та форму державного (політичного) режиму.

Форма державного правління визначається способом організації верховної влади і поділяється на монархії та республіки.

Монархія - це форма держави, у якій главою держави є монарх, який отримує владу через успадкування або іншим способом від попереднього монарха чи королівської родини. Монарх може мати обмежену владу (конституційна монархія), де його повноваження обмежені конституцією та законами країни, або необмежену владу (абсолютна монархія), де він має значний вплив на політичні рішення та управління країною[1].

Основні характеристики монархії:

➤ Монарх: Центальною фігурою у монархії є монарх, який може мати різні титули, такі як король, цар, князь, султан тощо. Він може бути головнокомандувачем, символом єдності та стабільності держави.

➤ Королівська родина: Королівська родина включає в себе членів родини монарха, таких як королева, нащадки та інші родичі, які можуть мати символічні чи певні конституційні ролі.

➤ Конституція: У більшості сучасних монархій монархія обмежена конституцією або законами. Конституційна монархія передбачає, що монарх має обмежені повноваження, а влада діє на підставі законів, які приймаються парламентом.

➤ Парламент та уряд: Більшість монархій мають парламент та уряд, які відповідають за прийняття законів та управління країною. Уряд може визначати політику, але монарх зазвичай має символічну роль у правлінні.

➤ Символічна функція: В багатьох монархіях монарх виконує скоріше символічні та представницькі функції, такі як участь у церемоніях, дипломатичних заходах та інших подіях, які сприяють єдності та ідентифікації з державою.

Монархії можуть бути різних типів, включаючи конституційні монархії (наприклад, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії), абсолютні монархії (наприклад, Саудівська Аравія) та інші форми, які можуть відрізнятися за ступенем впливу монарха на політичні рішення.

В залежності від способу успадкування влади та ролі монарха управління державою, монархії можна поділити на кілька видів:

1. Абсолютна монархія: У цій формі монархії монарх має абсолютну владу, тобто він володіє необмеженим контролем над державою та її громадянами. Влада монарха не обмежена конституцією або іншими законами, і він має повний контроль над усіма сферами життя держави.

2. Конституційна монархія: У цій формі монархії влада монарха обмежена конституцією або законами країни. Монарх зазвичай має символічну або репрезентативну роль, а його повноваження обмежені іншими органами влади, такими як парламент або уряд.

3. Парламентська монархія: Це форма конституційної монархії, де влада монарха передана парламенту або уряду. Монарх зазвичай виконує роль глави держави, виступаючи від імені країни на міжнародній арені та виконуючи символічні функції, тоді як реальна політична влада належить парламенту або уряду.

4. Абсолютна монархія з елективним успадкуванням: Це форма монархії, де монарх обирається або призначається на посаду, а не успадковує владу від роду. Такий монарх має абсолютну владу над державою, проте його виборців обирається або призначається.

Кожен тип монархії може мати різні варіанти організації та функціонування, залежно від конкретних історичних, культурних та політичних умов країни[1].

Республіка - це форма державного устрою, в якій глава держави обирається громадянами або їх представниками на певний строк і може бути повторно обраний чи обмежений у своїх повноваженнях конституцією або законодавством країни. В республіках влада належить народу або його представникам через обраних чи призначених представників, а не успадковується від роду.

Основні характеристики республік:

➤ Обрана або призначена глава держави: Глава держави в республіці не успадковує свою посаду від роду, але обирається громадянами або їх

представниками на виборах або через інші процедури.

➤ Розділення влади: Влада в республіці розділена між різними гілками влади, такими як законодавча, виконавча та судова, з метою забезпечення балансу влади та захисту прав громадян.

➤ Конституційні обмеження: Повноваження глави держави та інших органів влади обмежені конституцією або законодавством країни, які визначають їхні функції та обов'язки, а також гарантують права і свободи громадян.

➤ Правова держава: Республіка працює на основі принципів правової держави, де права та свободи громадян захищені законом, а влада обмежена правовими рамками.

➤ Політична плюралістичність: Республіка сприяє політичній плюралістичності, де різні політичні партії та громадські організації мають можливість висловлювати свої погляди та брати участь у прийнятті рішень[3].

Республіки можуть бути розподілені на різні типи в залежності від того, як вирішено питання розподілу влади між різними органами та яким чином обирається глава держави.

Ось кілька основних видів республік:

1. Парламентська республіка: У парламентській республіці виконавча влада зазвичай контролюється парламентом, який обирає прем'єр-міністра або канцлера на посаду глави уряду. Президент, як глава держави, може мати обмежені повноваження, часто символічні або представницькі. Прикладами парламентських республік є Німеччина, Італія та Індія.

2. Президентська республіка: У президентській республіці президент є главою держави та головним командиром збройних сил. Президент обирається на виборах громадянами і має значні повноваження у владі, такі як призначення членів уряду, вето на законодавство та інші. Прикладами президентських республік є Сполучені Штати, Франція та Бразилія.

3. Напівпрезидентська республіка: У цій формі республіки президент ділить владу з урядом, який відповідає перед парламентом. Повноваження президента можуть бути обмеженими або він може мати значну владу в певних сферах, таких як зовнішня політика або оборона. Прикладами напівпрезидентських республік є Республіка Польща та Республіка Корея.

4. Федеративна республіка: У федеративній республіці влада розподілена між центральним урядом та регіональними одиницями, такими як штати чи провінції. Кожна регіональна одиниця має свою власну владу, але відповідає перед центральним урядом у питаннях загальної компетенції. Прикладом федеративної республіки є Республіка Індія та Федеративна Республіка Німеччина.

Ці типи республік можуть поєднуватися або мати різні варіації залежно від конкретних політичних та історичних умов кожної країни.

Кожен з цих видів форми державного правління має свої характеристики та особливості, які відображають специфіку політичного та адміністративного устрою країни.

Форма державного устрою – це елемент форми держави, який відображає спосіб адміністративно-територіальної організації держави, поділ держави на складові частини і поділ влади між ними і керуючим центром.

Територіальна організація держави є одним із ключових елементів форми держави, який відображає спосіб адміністративно-територіальної організації, поділ держави на складові частини та розподіл влади між ними та керуючим центром. Цей елемент визначає співвідношення між центральною владою та регіональними органами влади.

Унітарна держава характеризується повною політичною єдністю, де вища влада розповсюджує свої повноваження на всю територію держави. Всі адміністративні одиниці мають рівний юридичний статус, і ні одна з них не має ознак суверенітету. У таких державах відсутні подібність у статусі, повноваженнях та владі між різними регіонами. Інколи унітарні держави можуть надавати певний ступінь автономії окремим регіонам або територіям, але це зазвичай залежить від центральної влади.

Федерація — це складна держава, яка складається з автономних територіальних одиниць, зберігаючи при цьому централізовану владу. У федерації кожен регіон має свій власний законодавчий, виконавчий та судовий органи, які мають певний ступінь автономії та влади. Водночас, федеральна влада також має свої вищі органи, які розподіляють повноваження з регіональними урядами. Це сприяє збереженню політичного та адміністративного рівноваги між центральною владою та регіональними одиницями.

Конфедерація є ще більш децентралізованою формою державного устрою, де державні органи та уряди регіональних одиниць зберігають максимальну автономію та суверенітет, об'єднавшись лише для вирішення конкретних спільних питань. У конфедерації центральна влада має обмежені повноваження, і її роль обмежується координацією та співпрацею між різними регіональними урядами.

Імперія - це держава, що складається з різних територіальних одиниць, які можуть мати різний ступінь автономії або залежності від центру; утворена здебільшого шляхом завоювань.

Державний (політичний) режим — це елемент форми держави, що вказує на методи і прийоми здійснення політичної влади, її взаємодію з населенням[5].

Державний (політичний) режим є одним із ключових елементів форми держави і визначає методи і прийоми здійснення політичної влади та її взаємодію з населенням. Основні види державних режимів включають:

1. Демократичний режим: Цей тип режиму характеризується активною участю населення в здійсненні державної влади. Громадяни мають можливість впливати на політичні рішення через пряме голосування або вибір своїх представників у виборних органах. Демократія передбачає дотримання основних прав людини, забезпечення правової держави та захисту прав і свобод громадян.

2. Антидемократичний режим: У цьому типі режиму відсутня дійсна участь населення в здійсненні державної влади. Влада часто концентрується в руках обмеженого кола осіб або політичної партії, існує обмеження на політичні права та свободи громадян. Антидемократичний режим може включати авторитарні, тоталітарні або олігархічні форми управління.

Ці два основні типи державних режимів відображають суттєві відмінності у способах здійснення політичної влади та ролі громадян у політичному процесі. Демократичний режим сприяє розвитку політичного плюралізму, захисту прав людини та громадянських свобод, тоді як антидемократичний режим характеризується обмеженням прав і свобод громадян, владою еліт та відсутністю справедливого представництва громадян у владних структурах.

Демократичний режим є одним із основних типів управління в сучасних державах і характеризується активною участю громадян в здійсненні державної влади та дотриманням основних прав людини. Ось основні ознаки демократичного режиму:

➤ Рівність і свобода всіх людей: Демократія передбачає рівність усіх громадян перед законом і надає їм свободу виразу, думки, об'єднання та діяльності.

➤ Пряма або представницька участь населення у владних процесах: Громадяни можуть брати участь у вирішенні державних питань безпосередньо через пряме голосування або через виборні представницькі органи, такі як парламенти.

➤ Конституційне закріплення прав і свобод громадян: Основні права та свободи людини закріплені в конституції країни і гарантуються державою.

➤ Існування різних форм власності: У демократичному суспільстві дозволяється існування різних форм власності, включаючи приватну, державну та комунальну власність.

➤ Політичний плюралізм: Різноманіття політичних партій та думок сприяє розвитку політичного плюралізму, де громадяни мають можливість вибирати між різними політичними програмами та ідеями.

➤ Законність і правопорядок: У демократичних державах діє чітко визначений правовий порядок, який регулює взаємовідносини між громадянами та державою.

➤ Верховенство права і незалежне правосуддя: Принцип верховенства права означає, що усі громадяни, включаючи чиновників, повинні підкорятися законам. Незалежна судова система гарантує додержання цього принципу.

➤ Управління за волею більшості з урахуванням інтересів меншості: У демократичному суспільстві прийняття рішень відбувається на основі волі більшості, але при цьому дотримуються права і інтереси меншості.

Ці характеристики демократичного режиму свідчать про те, що в таких державах громадяни мають активну роль у формуванні владних структур і прийнятті рішень, що стосуються суспільства.

Антидемократичний (недемократичний) державний режим характеризується низкою специфічних рис, які відрізняють його від демократичного режиму.

Ось деякі з цих рис:

➤ Відсутність реального здійснення прав і свобод особистості: Громадяни не мають можливості вільно виражати свої думки, обирати своїх представників або брати участь у політичному процесі.

➤ Верховенство держави над правом: Право використовується для забезпечення потреб влади, а не для захисту прав та свобод громадян. Держава може діяти за власними законами, які часто перекриваються з інтересами правлячої еліти.

➤ Панування однієї політичної партії (або руху): Влада монополізується однією політичною силою або групою, яка контролює всі аспекти життя в країні.

➤ Існування однієї — «офіційної» — ідеології: У державах з антидемократичним режимом часто пропагується лише одна ідеологія, яка диктується правлячою елітою та є обов'язковою для всього населення.

➤ Існування однієї форми власності: Економіка країни часто контролюється державою або обмеженою групою осіб, що призводить до відсутності конкуренції та обмеження економічних свобод.

➤ Упор на каральні заходи і примушування: Влада використовує каральні заходи та примус для підтримки свого політичного контролю та забезпечення підлеглості населення.

➤ Агресивність у зовнішній політиці: Режим може призначати

агресивні дії на міжнародній арені, використовуючи конфлікти та війни як інструменти зміцнення влади та збереження контролю[6].

У юридичній літературі також вживається термін "авторитарний режим", який часто вважається синонімом до антидемократичного режиму або розглядається як один із його підтипів, нарівні з тоталітарним режимом.

Згідно з Конституцією України, Україна має республіканську форму правління, що означає, що влада належить народові і виражається через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Це підтверджує, що Україна є демократичною державою, де влада ґрунтується на волі народу і виражається через вільні вибори та представницькі органи.

Стаття 2 Конституції України визначає країну як унітарну державу, що означає, що всі повноваження належать центральній владі, а не розподіляються між окремими регіонами.

Стаття 132 Конституції підтверджує, що територія України є єдиною і цілісною, а отже, немає ніяких відокремлених частин або територій, які були б визнані незалежними.

Зазначений у Конституції адміністративно-територіальний устрій України, який включає Автономну Республіку Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села, також підтверджує унітарний характер держави.

Отже, Україна є республікою, унітарною державою, де влада ґрунтується на принципах демократії та правової держави[4].

2.3 Громадянське суспільство.

Громадянське суспільство є важливим елементом сучасної демократичної держави, яке забезпечує участь громадян у політичному, соціальному та економічному житті країни. Ознаки громадянського суспільства, які ви навели, відображають ключові аспекти його функціонування, такі як приватна власність, свобода політичних партій та громадських організацій, розвиток освіти та культури, незалежність ЗМІ, розвиток сімейних цінностей та етичних норм.

Щодо правової держави, це концепція, яка визначається дотриманням принципу правової державності, де влада обмежується законом і захищає права та свободи громадян.

Вона передбачає, що дії державних органів, включаючи виконавчу, законодавчу та судову владу, повинні бути підзаконними і відповідати закону. Це сприяє створенню стабільності, законності та захисту прав людини в державі.

Ідея правової держави відображає бажання забезпечити гармонійне функціонування держави і громадянського суспільства на основі закону і права. Вона покликана забезпечити захист прав і свобод кожного громадянина, запобігти зловживанням владою і забезпечити розвиток суспільства на основі правових норм[4].

Ознаки правової держави.

➤ Ознаки правової держави, які ви виклали, відображають основні принципи та характеристики цього типу держави. Давайте розглянемо кожен з них:

➤ Поділ влади: Це важливий принцип, що передбачає розподіл влади між різними органами (законодавчим, виконавчим, судовим) з метою запобігти зосередженню влади в одних руках та захистити права громадян.

➤ Конституційний Суд: Наявність такого органу гарантує дотримання конституційної законності і верховенства Конституції в державі.

➤ Верховенство закону та права: Це означає, що всі дії держави та громадян повинні відповідати закону, а в разі конфлікту між законами та іншими нормативно-правовими актами перевага надається закону.

➤ Зв'язаність всіх сторін законом: Це передбачає, що як державні органи, так і громадяни повинні дотримуватися закону, і ніхто не має права порушувати його.

➤ Взаємна відповідальність держави та особистості: Це означає, що як держава, так і громадяни несуть відповідальність за свої дії перед законом та одне одним.

➤ Реальність основних прав і свобод громадян: Важливою ознакою правової держави є забезпечення реальної реалізації та захисту прав та свобод громадян.

➤ Контроль та нагляд за дотриманням законів: Це передбачає існування ефективного механізму контролю за діяльністю державних органів та забезпеченням їх дотримання законів.

➤ Правова культура громадян: Важливою складовою правової держави є розвинена правова культура громадян, їхнє поважне ставлення до закону та вміння користуватися своїми правами та свободами.

Ці ознаки свідчать про те, що правова держава базується на принципах законності, верховенства права та захисту прав і свобод громадян, що є фундаментальними для забезпечення правопорядку і справедливості в суспільстві[7].

2.4 Роль глави держави

Роль глави держави може варіюватися залежно від конкретної форми правління, конституційних норм, політичної системи та традицій конкретної країни.

У загальних рисах глава держави виконує наступні функції:

➤ Символ нації: Глава держави часто є символом нації та єдності, відображаючи цінності, ідеали та традиції своєї країни. Він або вона може виступати як голова державного символізму, представляючи країну на міжнародній арені та захищаючи національні інтереси.

➤ Гарант конституції: У багатьох країнах глава держави зобов'язаний дотримуватися конституції та діяти в межах встановлених правил і норм. Він або вона може бути відповідальним за захист конституційних прав і свобод громадян.

➤ Символ влади: Глава держави може мати певні повноваження в області управління та прийняття рішень, хоча ці повноваження можуть бути обмежені конституцією та законами.

➤ Дипломатична роль: Глава держави може відігравати важливу роль у дипломатичних відносинах з іншими країнами, представляючи свою країну на міжнародній арені, беручи участь у переговорах та укладаючи міжнародні договори.

➤ Призначення та затвердження: У деяких країнах глава держави може мати право призначати або затверджувати вищих посадових осіб, таких як прем'єр-міністр чи міністри, а також виконувати інші функції у сфері призначень та затверджень.

➤ Консультативна роль: У ряді країн глава держави може виконувати роль консультанта для уряду чи парламенту, надаючи поради та рекомендації з важливих питань державної політики.

Залежно від конкретної політичної системи та конституційних норм, роль глави держави може бути більш символічною або мати більший вагомість у сфері політичного та державного управління[6].

2.5 Місцеве самоврядування.

Місцеве самоврядування - це система організації та управління, в рамках якої місцеві громади або територіальні одиниці мають право самостійно вирішувати питання, що стосуються їхнього розвитку, господарства, інфраструктури, соціальних послуг тощо, з врахуванням місцевих потреб і особливостей.

Основні аспекти місцевого самоврядування включають:

➤ Повноваження: Місцеві органи самоврядування мають власні

повноваження і компетенції, які визначаються законодавством країни або регіону. Ці повноваження можуть охоплювати управління місцевим бюджетом, забезпечення комунальних послуг, планування розвитку території, вирішення питань освіти, охорони здоров'я, благоустрою тощо.

➤ **Виборність:** Більшість місцевих органів самоврядування обирається мешканцями території на виборних засадах. Це забезпечує принцип представницькості і легітимності прийнятих рішень.

➤ **Фінансування:** Місцеві органи самоврядування мають власні бюджети та здатні здійснювати доходи та витрати в рамках своїх повноважень. Фінансування може здійснюватися за рахунок місцевих податків, дотацій від центрального уряду та інших джерел.

➤ **Співпраця з центральною владою:** Місцеві органи самоврядування співпрацюють з центральними органами влади для вирішення загальних питань і координації дій. Ця співпраця забезпечує ефективне управління і врахування інтересів місцевого населення на рівні держави або регіону.

Місцеве самоврядування сприяє більш ефективному управлінню на місцях, забезпечує більшу участь громадян у прийнятті рішень, сприяє розвитку та впровадженню інновацій у місцевій економіці та соціальній сфері[1].

Контрольні запитання до теми:

1. Поняття держави: її сутність та основні складові.
2. Основні сучасні концепції держави та їх характеристики.
3. Особливості формування державно-правових інститутів у різних народів і країнах.
4. Поняття правової держави: її сутність та ключові ознаки.
5. Відмінності між державною організацією та організацією влади в первісних суспільствах.
6. Взаємозв'язок та взаємодія між державою та особою у контексті правового середовища.

ТЕМА 3 ФЕНОМЕН ПРАВА. ПРАВО В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Феномен права - це складне явище, яке описує різноманітні аспекти та властивості правової системи в суспільстві. Воно охоплює розуміння права як набору норм, правил, процедур, інститутів та цінностей, які регулюють поведінку людей у суспільстві. Феномен права включає в себе вивчення різноманітних аспектів правової системи, таких як її походження, природа, функції, ефективність, вплив на суспільство, а також взаємозв'язок з іншими соціальними явищами. Це поняття допомагає розуміти роль та значення права в сучасному суспільстві і вивчати його як складову частину соціального та політичного життя.

Право в системі засобів соціального регулювання описує роль і місце права серед інших механізмів, які використовуються для контролю, координації та управління поведінкою членів суспільства. Це включає в себе різноманітні інструменти, такі як мораль, звичаї, релігія, етика, політика та економіка.

Право виступає як один із ключових засобів соціального регулювання, оскільки воно встановлює норми та правила, які регулюють поведінку людей у суспільстві. Ці норми можуть бути закріплені в законах, правових актах та інших правових документах.

Однак, право не є єдиним засобом соціального регулювання. Інші засоби, такі як моральні норми, культурні традиції, соціальний тиск, економічні стимули та політичні процеси, також впливають на поведінку людей і взаємодіють з правовими нормами.

Таким чином, право в системі засобів соціального регулювання виконує важливу функцію у забезпеченні порядку, стабільності та справедливості у суспільстві, проте його вплив і ефективність часто залежать від взаємодії з іншими соціальними інститутами та механізмами[7].

3.1 Поняття “правові норми” і “соціальні норми”.

Правила поведінки людини у суспільстві є результатом тривалого еволюційного процесу, під час якого сформувалися норми та порядок регулювання соціальної поведінки.

Соціальні відносини регулюються за допомогою соціальних норм - загальних правил поведінки людей.

Основна особливість соціальних норм полягає у їх загальному характері, де вони є патерном для поведінки і застосовуються до різних ситуацій. За сферою суспільних відносин виділяють політичні, економічні, організаційні, естетичні та інші.

Способи встановлення соціальних норм можуть бути такі:

- Норми права - це загальнообов'язкові правила поведінки, які встановлені або санкціоновані державою, породжуючи права і обов'язки.
- Норми моралі виникають у суспільстві і забезпечені силою громадської думки, засновані на уявленнях про справедливість, добро, зло, гідність, совість.
- Норми-звичаї (традиції) склалися історично і дотримуються в силу звички.
- Релігійні норми встановлені різними релігіями і обов'язкові для віруючих.
- Корпоративні норми розроблені організаціями корпоративного типу (партіями, громадськими організаціями) і підтримуються ними і їх членами.

Найбільш важливі серед соціальних норм є норми права і моралі. Правові норми базуються на моральних принципах, але мають примусовий характер, в той час як моральна сила ґрунтується на громадській думці. Для втілення моральних норм не потрібний спеціальний апарат, але для примусового виконання правових норм він є необхідним[4].

3.2 Правова система.

Правова система - це комплекс норм, правил, законів, процедур та інститутів, які визначають правовий порядок в конкретній державі або юридичній системі. Вона встановлює правові відносини між людьми та державою, а також регулює їх поведінку та взаємодію.

Основними складовими правової системи є:

- Правові норми: Це правила та принципи, що визначають допустиму поведінку та обов'язки громадян та органів влади. Правові норми можуть бути встановлені різними юридичними актами, такими як конституція, закони, розпорядження та рішення суду.
- Інституції: Це установи, які відповідають за здійснення правової влади та застосування правових норм. До них можуть відноситися суди, правоохоронні органи, органи влади, адміністративні установи та інші.
- Процедури та механізми здійснення правової влади: Це правила та процедури, які визначають порядок застосування та виконання правових норм. Сюди входять процедури судового розгляду, адміністративні процедури,

процедури прийняття законів та інші.

➤ Джерела права: Це документи або установи, які містять правові норми та визначають їх статус та обов'язковість. До них можуть відноситися конституція, закони, міжнародні договори, нормативні акти владних органів та інші.

Норма права є основним елементом системи права і представляє собою конкретне правило поведінки. Під нормою права розуміється загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, установлене державою як критерій правомірної або забороненої поведінки, і забезпечене державними засобами.

Норма права складається з трьох основних елементів:

1. Гіпотеза: Це вказівка на умови і обставини, при яких реалізується дана норма.

2. Диспозиція: Містить саме правило поведінки, права і обов'язки суб'єктів.

3. Санкція: Це вказівка на несприятливі наслідки, які можуть наступити у разі недотримання розпоряджень диспозиції.

Норми права можна класифікувати за різними підставами:

➤ За роллю в механізмі правового регулювання (регулятивні, охоронні).

➤ За суб'єктами правотворчості (Президент, парламент і ін.).

➤ За предметом регулювання (конституційні, цивільні, трудові і ін.).

➤ За характером розпорядження, що міститься (уповноважуючі, зобов'язуючі, забороняючі).

➤ За методом правового регулювання (імперативні, диспозитивні).

➤ За часом дії (постійні, тимчасові).

➤ За територією дії (загальнонаціональні, місцеві).

➤ За роллю в правотворчості (первинні, вторинні).

➤ За дією на круг суб'єктів (загальні, спеціальні, виключають) і інші.

Правова система є основою правового життя суспільства, вона забезпечує стабільність, порядок та захист прав і свобод громадян. Крім того, вона сприяє розвитку демократії, правової культури та забезпечує рівність перед законом для всіх членів суспільства.

Співвідношення понять "інститут права", "галузь права», "підгалузь права".

Терміни "інститут права", "галузь права" і "підгалузь права" відображають різні аспекти та рівні структури правової системи. Давайте розглянемо їх співвідношення:

1. Інститут права:

➤ Інститут права відноситься до загальних, широких сфер або категорій правової системи, які включають різні галузі та підгалузі права.

➤ Це концептуальна категорія, яка охоплює певні аспекти або принципи правової системи в цілому.

➤ Наприклад, інститут права може включати такі складові, як судова система, законодавство, правові норми, правозастосування тощо.

2. Галузь права:

➤ Галузь права визначає конкретні сфери життя або сфери правових відносин, які регулюються певними нормами та принципами.

➤ Це широкі категорії, які включають схожі типи правових відносин або сфери правового регулювання.

➤ Наприклад, галузі права можуть включати кримінальне право, цивільне право, адміністративне право, міжнародне право тощо.

Право розмежовується на галузі за допомогою двох основних критеріїв: методу правового регулювання і предмету правового регулювання.

1. Метод правового регулювання:

➤ Профілюючі галузі: Вони використовуються для регулювання основних сфер життя і суспільства. Це включає такі галузі, як конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне право.

➤ Спеціальні галузі: Ці галузі спеціалізуються на конкретних аспектах суспільного життя, таких як трудове, фінансове, банківське, податкове, сімейне, житлове, виправно-трудове право.

➤ Комплексні галузі: Вони охоплюють широкий спектр суспільних відносин, наприклад, земельне та екологічне право.

2. Предмет правового регулювання:

➤ Конституційне (державне) право: Закріплює основи державного устрою, засади правового статусу громадян, порядок формування і компетенцію державних органів.

➤ Цивільне право: Регулює майнові і особисті не майнові відносини.

➤ Адміністративне право: Регулює відносини, пов'язані з виконавчо-розпорядчою діяльністю.

➤ Кримінальне право: Визначає види злочинів та застосовувані до них покарання.

➤ Цивільно-процесуальне право: Регулює відносини, що виникають у цивільних справах у судах.

➤ Кримінально-процесуальне право: Регулює відносини, пов'язані з проведенням кримінального розслідування та судовим розглядом кримінальних справ.

➤ Трудове право: Регулює відносини між працівниками та роботодавцями.

➤ Фінансове право: Регулює відносини, що виникають у сфері фінансів і бюджету.

➤ Сімейне право: Регулює відносини в межах сім'ї та шлюбу.

➤ Земельне право: Регулює відносини, пов'язані з володінням та використанням земель.

3. Підгалузь права:

➤ Підгалузь права визначає більш конкретні або специфічні аспекти в межах певної галузі права.

➤ Це підрозділи або розділи в межах галузей права, які регулюють певні конкретні аспекти сфери правових відносин.

➤ Наприклад, підгалузі права в галузі цивільного права можуть включати сімейне право, торговельне право, право нерухомості тощо.

Отже, "інститут права" відноситься до загальної структури правової системи, в той час як "галузь права" визначає конкретні сфери регулювання, а "підгалузь права" встановлює більш конкретні аспекти в межах цих сфер[8].

ТЕМА 4 ПРАВО. ДЖЕРЕЛА ПРАВА. ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС

У сучасній українській юридичній науці виокремлюються три основних підходи до розуміння права: нормативний; соціологічний; етичний.

Найбільш поширеним є таке тлумачення права:

- Право розглядається як система загальнообов'язкових, формально визначених норм (правил поведінки), що встановлюються, гарантуються та охороняються державою з метою регулювання суспільних відносин.

Походження права пов'язане з формуванням держави. Виникнення права спричинене тим самим, що й поява держави, організацією влади, яка має здатність встановлювати юридичні норми та забезпечувати їх виконання.

Поява права обумовлена як якісним ускладненням виробництва, політичного та духовного життя суспільства, так і виділенням особи як самостійного учасника суспільних відносин, а також формуванням держави, яка могла виконувати такі завдання:

- забезпечити функціонування суспільства на більш високому рівні, ніж у первісному суспільстві;
- закріпити та забезпечити індивідуальну свободу особистості.

Очевидно, такі завдання не могли вирішити норми-звичаї, характерні для первісного суспільства. Тому починає формуватися звичайне право, пізніше виникає прецедентне право, закони. Нарешті, починає складатися право, що є волевиявленням держави та засобом регулювання суспільних відносин за допомогою норм[4].

4.1 Ознаки права.

Ознаки права можна сформулювати так:

➤ Легітимність встановлення або санкціонування: Право визначається або санкціонується державою через закони, судові прецеденти, звичаї, акти недержавних організацій тощо.

➤ Система норм: Право існує як система норм, що складається з загальних правил і моделей поведінки.

➤ Загальнообов'язковий характер: Правові норми є обов'язковими для всіх і підлягають виконанню всіма учасниками суспільних відносин, а за порушення можуть передбачатися покарання.

➤ Формальна визначеність: Норми права мають чітке словесне

відображення в нормативних актах і чітко фіксують вид і міру можливої, належної або забороненої поведінки.

➤ Загальний характер: Право застосовується до всіх учасників суспільних відносин незалежно від їх волі чи бажання.

➤ Охороняється державою: Правові норми підтримуються і охороняються державними органами.

Призначення права формується в юридичній науці двома аспектами. Згідно з першим аспектом, призначенням права є вираження інтересів пануючого класу і засобом придушення чи насильства щодо інших класів. За другим аспектом, призначенням права є засобом компромісу, зняття суперечностей в суспільстві та інструментом управління справами суспільства. Отже, право розглядається як засіб згоди та поступки, а головне його призначення - регулювати та упорядковувати суспільні відносини.

Функції права.

Щодо функцій права, це основні напрями правової дії на суспільні відносини, які випливають з його змісту і призначення. Головні функції права - це регулювання та охорона.

1. Регулятивна функція:

➤ Направлена на встановлення правил поведінки та впорядкування суспільних відносин.

➤ Головне призначення регулятивної функції - упорядкування суспільних відносин через встановлення правових норм.

2. Охоронна функція:

➤ Спрямована на захист найважливіших суспільних відносин, необхідних для життя суспільства.

➤ Забезпечує дотримання законів та встановлює режим законності в суспільстві.

Крім цих основних функцій, право виконує також інші додаткові функції, такі як виховна, ідеологічна, інформаційна та інші.

По суті, принципи права включають гуманізм, законність, демократизм, внутрішню узгодженість та інші принципи, які визначають основні цінності та напрями правової системи[3].

4.2 Джерела права та різноманітність джерел права у світі.

У світі існує різноманітність джерел права, які визначають правові норми та правовий порядок. Ці джерела можуть варіюватися залежно від країни, системи права та історичного контексту. Ось деякі з найпоширеніших джерел права:

1. Конституція:

➤ Конституція є основним законом країни та визначає основні принципи правового устрою, права та обов'язки громадян, структуру та функції державних органів.

2. Законодавство (нормативно-правові акти):

➤ Закони приймаються законодавчими органами країни (наприклад, парламентом чи конгресом) та регулюють різні аспекти життя суспільства, включаючи кримінальне, цивільне, адміністративне та інше право.

3. Міжнародні договори:

➤ Міжнародні договори та угоди, укладені між країнами, можуть також стати джерелом права. Вони регулюють відносини між країнами, а також можуть мати вплив на внутрішнє законодавство.

4. Звичаї та звичаєве право:

➤ Деякі країни визнають правові норми, що виникають з традицій, звичаїв та звичаєвого права, особливо в сферах, де законодавство не встановлює чітких правил.

5. Судова практика:

➤ Рішення судів можуть мати значний вплив на визначення права. Судова практика та судові прецеденти можуть стати джерелом права, особливо в системах загального права.

6. Адміністративні акти:

➤ Державні органи можуть видавати адміністративні акти, які мають силу закону в певних сферах, таких як правила, накази, постанови тощо.

7. Доктрина та юридична література:

➤ Доктринальні джерела, такі як наукові дослідження, юридична література та думки вчених, також можуть впливати на розвиток права та стати джерелом правових норм.

Серед нормативно-правових актів виділяють закони і підзаконні нормативно-правові акти.

Закони і підзаконні нормативно-правові акти є двома основними категоріями нормативних актів у більшості правових систем. Ось їхня загальна характеристика:

1. Закони:

➤ Закони є найвищими нормативно-правовими актами у більшості країн. Вони приймаються парламентом чи іншим законодавчим органом і мають найвищу правову силу.

➤ Функція: Закони встановлюють загальні правила і принципи, які регулюють певні сфери життя суспільства. Вони можуть бути конституційними, основними, спеціальними тощо.

➤ Приклади: Конституція країни, кримінальний кодекс, господарський кодекс, податковий кодекс та інші основні законодавчі акти.

2. Підзаконні нормативно-правові акти:

➤ Підзаконні нормативно-правові акти (ПНПА) видаються органами виконавчої влади (урядом, міністерствами, іншими адміністративними органами) відповідно до повноважень, наданих законами.

➤ Функція: ПНПА конкретизують і деталізують положення законів, регулюючи різні аспекти їхнього виконання. Вони доповнюють та розвивають правову базу, уточнюючи певні норми законів.

➤ Приклади: Укази президента, постанови уряду, розпорядження міністерств, накази та інші нормативні акти, що видавати органи виконавчої влади.

У багатьох країнах, закони мають більш високий юридичний статус порівняно з підзаконними актами, і в разі конфлікту між ними перевага надається законам.

Ця різноманітність джерел права відображає складність та багатозаровість правових систем у різних країнах світу[9].

4.3 Законодавчий процес та його стадії.

Законодавчий процес - це система дій та процедур, за допомогою яких створюються, обговорюються, приймаються, встановлюються та змінюються закони або інші нормативні акти. Цей процес може включати ряд етапів, що можуть відрізнятися залежно від конкретної країни чи законодавчої системи, але загалом включають наступне:

➤ Ініціатива: Законодавча ініціатива може походити від різних джерел: від уряду, парламентських комітетів, індивідуальних членів парламенту, громадських організацій чи громадян. Це початок процесу створення нового закону.

➤ Розробка проекту: Після ініціативи вибирається комісія або робоча група для розробки проекту закону. Ця стадія включає аналіз, обговорення, внесення поправок та узгодження тексту проекту.

➤ Обговорення та прийняття: Проект закону обговорюється на засіданнях парламенту або інших законодавчих органів. Після обговорення проводиться голосування, під час якого вирішується прийняття чи відхилення закону.

➤ Підписання та проголошення: Після прийняття закону його підписує глава держави чи відповідний виконавчий орган. Після підписання закон офіційно проголошується.

➤ Введення в дію: Закон набирає чинності з дати його опублікування або визначеного законом часу.

Законодавчий процес може бути складним і вимагати багато часу та зусиль, оскільки законодавство має велике значення для суспільства та визначає його правові норми і стандарти[9].

Контрольні запитання до теми:

1. Дайте визначення поняття та основним ознакам права.
2. Назвіть основні функції права.
3. Що таке джерело права?
4. Охарактеризуйте види джерел права.
5. Як співвідносяться поняття «закон» та «підзаконний акт»?
6. Назвіть суб'єктів законодавчої ініціативи.
7. Назвіть стадії законодавчого процесу?

ТЕМА 5 ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ. ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА. ЮРИДИЧНІ ФАКТИ.

5.1 Поняття, види, структура правовідносин.

Правовідносини - це взаємовідносини між людьми чи суспільними групами, які базуються на правових нормах і мають юридичне значення. Вони виникають у зв'язку з визначеними правами та обов'язками суб'єктів права.

Правовідносини включають у себе:

1. Суб'єкти правовідносин - особи, які беруть участь у взаємодії та обміні правами та обов'язками.
2. Об'єкт правовідносин - предмети, над якими виникають права та обов'язки (наприклад, майно, інтелектуальна власність, права людини).
3. Зміст правовідносин.

Суб'єкти правовідносин - це особи чи суспільні групи, які мають права та обов'язки та можуть брати участь у правовідносинах. Вони виступають як активні учасники правового життя, здійснюючи правові дії та зобов'язання відповідно до встановлених норм права.

Суб'єкти правовідносин можуть бути:

1. Фізичні особи: Це конкретні люди, які мають особисті права та обов'язки. Фізичні особи можуть бути громадянами країни чи іншого суб'єкта права.
2. Юридичні особи: Це організації або утворення, які мають визначені права та обов'язки, а також можуть виступати в правовідносинах від свого імені. Юридичні особи включають компанії, установи, фонди, об'єднання та інші організації.
3. Держава: Як суб'єкт міжнародного права, держава має свої власні права та обов'язки відповідно до міжнародних договорів і норм. У внутрішніх правовідносинах держава може виступати як законодавець, виконавча та судова влада.
4. Міжнародні організації: Це організації, які складаються з кількох держав і мають свої власні права та обов'язки відповідно до міжнародного права. Наприклад, ООН, Європейський Союз, НАТО тощо.
5. Інші суб'єкти: До них можуть відноситися тимчасові формування, які мають обмежені права та обов'язки відповідно до специфічних ситуацій, наприклад, спадкоємці, престатори, учасники правовідносин у сферах, де не передбачена юридична особистість тощо[5].

Ці суб'єкти утворюють правове середовище, в якому виникають, змінюються та припиняються правовідносини. Вони мають свої права та обов'язки, які регулюються нормами права і можуть бути захищені судом у випадку порушення чи виконання правових норм.

Учасники правовідносин повинні мати правосуб'єктність, яка складається з правоздатності та дієздатності.

Правоздатність означає здатність особи мати цивільні права і обов'язки. Вона поширюється на всіх громадян незалежно від обставин з моменту народження і припиняється з їх смертю. Закон також може передбачати захист інтересів ненародженої дитини в окремих випадках, наприклад, щодо права на спадщину.

Правоздатність дає можливість мати права, але це ще не означає, що права вже існують.

Цивільна дієздатність, з іншого боку, є необхідною для участі особи в цивільно-правових відносинах. Вона забезпечує здатність особи своїми діями набувати цивільні права, виконувати їх і нести відповідальність за їх порушення.

Для того щоб брати участь у цивільно-правових відносинах, просто мати правоздатність недостатньо.

Необхідно також мати цивільну дієздатність.

Цивільна дієздатність - це здатність особи вчиняти дії, які дають їй цивільні права, виконувати їх і нести відповідальність за їх порушення. Ця здатність настає повністю з повноліттям, тобто після досягнення 18 років.

Дієздатність, з іншого боку, означає здатність особи вчиняти права і обов'язки. Вона повністю настає також з повноліттям. Досягнення цього віку супроводжується частковою (до 14 років), неповною (до 18 років) дієздатністю.

Повна дієздатність належить особам віком від 18 років (повноліття), включно з періодом одруження до досягнення 18 років.

Неповна дієздатність застосовується до осіб віком від 14 до 18 років. Часткова дієздатність відноситься до малолітніх осіб, які не досягли 14 років.

Обмежена дієздатність застосовується до осіб, які мають психічні розлади або зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами тощо. Недієздатні особи - це ті, хто через душевні розлади або недоумство не можуть розуміти значення своїх дій або керувати ними.

Повна цивільна дієздатність надає право брати участь у всіх цивільно-правових відносинах.

Це право поширюється на осіб віком від 18 років (повноліття) і включає тих, хто одружений до досягнення 18 років, а також осіб, які досягли 16 років і працюють за трудовим договором, записані як батьки дитини або бажають займатися підприємницькою діяльністю.

Повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням органу опіки та піклування, або суду у випадках, коли згода батьків або заміників відсутня.

Суд може обмежити цивільну дієздатність особи, якщо вона страждає на психічні розлади, зловживає алкоголем, наркотиками або іншими речовинами, що можуть ставити в небезпеку не тільки її, але і її родину.

Також можливі випадки, коли тривалий час немає відомостей про місцезнаходження особи. У таких ситуаціях виникає потреба оголосити особу безвісно відсутньою, а потім, у випадку її смерті, - померлою[1].

Регулювання цивільних відносин вимагає участі фізичної особи, але можливі різні сценарії, які враховують рівень дієздатності та інші обставини.

Об'єкти правовідносин - це предмети, які є об'єктом регулювання або взаємодії в рамках правових відносин.

Ці об'єкти можуть бути матеріальними або нематеріальними, конкретними або абстрактними.

Ось деякі приклади об'єктів правовідносин:

➤ Майно: Це може включати рухоме і нерухоме майно, таке як гроші, нерухомість, автомобілі, предмети рослинного та тваринного світу тощо.

➤ Права та обов'язки: Це права та обов'язки, які впливають з правових норм і які можуть бути передані, обмінені або здійснені суб'єктами права.

➤ Інтелектуальна власність: Це може включати авторські права, патенти, товарні знаки, комерційні секрети тощо.

➤ Людські права і свободи: Це права та свободи людини, які захищені законом, такі як право на життя, свободу виразу, право на справедливий суд тощо.

➤ Сімейні відносини: Це включає правові відносини між членами сім'ї, такі як шлюб, розлучення, усиновлення, піклування про дітей тощо.

➤ Екологічні ресурси: Це природні ресурси, які підпадають під захист закону, такі як водні джерела, ліси, повітря тощо.

Об'єкти правовідносин можуть бути різними за своєю природою та значенням, але вони є центральними елементами будь-яких правових відносин, де закони та норми регулюються для забезпечення порядку та справедливості.

Зміст правовідносин складають суб'єктивне право і юридичний обов'язок. Давайте розглянемо ці поняття більш детально:

➤ Суб'єктивне право: Це правова можливість, яку має суб'єкт права здійснювати певну поведінку або вимагати певного стану речей від інших суб'єктів права чи від самої держави. Суб'єктивне право надає особі можливість захищати свої інтереси і задовольняти свої потреби на законних підставах.

➤ Юридичний обов'язок: Це обов'язок, який лежить на суб'єкті права виконати певну дію або утриматися від певної дії. Юридичний обов'язок

встановлюється державою з метою забезпечення прав і інтересів інших суб'єктів права чи самої держави.

Також важливо враховувати, що динаміка правовідносин залежить від юридичних фактів. Юридичні факти, такі як події і дії, є конкретними життєвими обставинами, передбаченими правовими нормами, які впливають на виникнення, зміну або припинення правовідносин. Вони можуть бути як правомірними (юридичними актами або вчинками), так і неправомірними (провинами або злочинами), і вони охоплюють всі аспекти суспільних відносин, регульованих правом.

Види правовідносин:

- Цивільні правовідносини - стосунки між фізичними та юридичними особами з приводу їхніх майнових та особистих прав і обов'язків.
- Адміністративні правовідносини - відносини між органами влади та громадянами, які регулюються нормами адміністративного права.
- Кримінально-правовідносини - відносини між державою і особами, що виникають у зв'язку із злочинами та кримінальними правопорушеннями.
- Трудові правовідносини - стосунки між працівниками та роботодавцями з приводу праці та умов праці.
- Сімейні правовідносини - відносини між членами сім'ї з приводу шлюбу, батьківства, усиновлення тощо[8].

5.2 Правосвідомість та правова культура. Юридичні факти.

Правосвідомість та правова культура є важливими складовими суспільства, оскільки вони визначають спосіб, яким люди розуміють, відносяться та діють у контексті права та правопорядку. Вони відображають рівень усвідомлення та поваги до прав та законів, а також готовність громадян дотримуватися юридичних норм.

Отже, розглянемо кожне з цих понять детальніше:

1. Правосвідомість:

- Правосвідомість - це рівень усвідомлення громадянами своїх прав та обов'язків перед законом та відповідальності за їх порушення.
- Це розуміння основних правових принципів, понять і механізмів функціонування правової системи.
- Вищий рівень правосвідомості сприяє зростанню правової культури та сприйняттю права як фундаментальної складової суспільного життя.

2. Правова культура:

- Правова культура - це система цінностей, норм, традицій та практик, що регулюють ставлення суспільства до права та його виконання.
- Вона включає в себе повагу до законів, знання правових норм,

уміння дотримуватися їх та вимагати свої права.

➤ Вищий рівень правової культури сприяє формуванню правової держави, забезпечує дотримання прав та свобод громадян, а також забезпечує ефективне функціонування правової системи.

Розвиток правосвідомості та правової культури є важливим завданням для будь-якого суспільства, оскільки вони визначають ступінь дотримання правил, розв'язання конфліктів та забезпечують зростання довіри між громадянами та державою. Для цього потрібна системна робота з освіти, інформації та підвищення свідомості громадян[9].

5.3 Юридичні факти як підстава виникнення, припинення та зміни правовідносин.

Юридичні факти виступають як основа для виникнення, припинення та зміни правовідносин. Вони є конкретними обставинами, які передбачені правовими нормами і які впливають на правовідносини між суб'єктами права. Ось як це відбувається:

➤ Виникнення правовідносин: Певні юридичні факти можуть бути підставою для виникнення нових правовідносин. Наприклад, укладення договору між двома сторонами може викликати виникнення прав та обов'язків для обох сторін згідно з умовами цього договору.

➤ Припинення правовідносин: Певні юридичні факти також можуть призвести до припинення існуючих правовідносин між суб'єктами. Наприклад, смерть одного з контрагентів може припинити договірні відносини між ним і іншою стороною.

➤ Зміна правовідносин: Певні зміни в юридичних фактах можуть призвести до зміни правових стосунків між суб'єктами. Наприклад, зміна умов договору або стану речі, на яку поширюється право власності, може призвести до зміни правовідносин між сторонами.

Отже, юридичні факти виступають як ключовий елемент в правовідносинах, оскільки вони визначаються правовими нормами і впливають на права та обов'язки суб'єктів права[9].

Контрольні запитання до теми:

1. Дайте визначення поняттю «правовідносини».
2. Що таке «правоздатність» та «дієздатність»?
3. З якого віку настає правоздатність?
4. Дайте визначення поняття «правова культура».
5. Назвіть основні причини виникнення юридичних фактів.

ТЕМА 6 ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА, ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

6.1 Поняття правомірної поведінки.

Правомірна поведінка в контексті правознавства означає дотримання суб'єктом права вимог і норм чинного законодавства. Основні характеристики правомірної поведінки включають:

- Відповідність закону: Правомірна поведінка передбачає дії або бездіяльність, які не суперечать положенням чинного законодавства.
- Додержання правових норм: Особа, виявляючи правомірну поведінку, виконує свої права та обов'язки відповідно до чинних правових норм.
- Відсутність порушень: Правомірна поведінка виключає будь-яке порушення прав та свобод інших осіб або правопорядку.
- Соціальна акцентованість: Правомірна поведінка не лише відповідає вимогам закону, а й вважається прийнятною для суспільства в цілому.
- Відсутність шкоди іншим: Правомірна поведінка не завдає шкоди іншим особам або суспільству в цілому.
- Відсутність наміру порушити закон: Правомірна поведінка базується на добровільному дотриманні закону без наміру порушити його.
- Відповідність суспільним моральним і етичним стандартам: Правомірна поведінка також може відповідати загальноприйнятим моральним і етичним нормам.

Узгодженість із законом і правовими нормами є основним критерієм оцінки правомірності поведінки учасників правовідносин. Порушення правомірності може вести до правової відповідальності відповідно до закону.

Законність є важливим поняттям в правознавстві, що визначається як засадничий критерій оцінки правового життя суспільства. Вона виявляється в точному та неухильному дотриманні всіма суб'єктами права законів та інших нормативних актів.

Основні принципи законності, які визначаються в правознавстві, включають:

- Панування законів: Закони мають бути верховенством у суспільстві, що означає, що всі особи та органи влади повинні діяти в межах, визначених законами.
- Рівність перед законом: Усі громадяни повинні мати однаковий

доступ до правових захисту та однакові права перед законом. Немає місця для привілеїв або дискримінації перед законом.

➤ **Неприпустимість свавілля:** Діяльність посадовців та представників влади повинна бути обмежена законом, а недодержання цих меж може бути визнано неприпустимим.

Стосовно правотворчої діяльності, законність передбачає наявність інструментів, які дозволяють уникнути прийняття неправомірних нормативних актів, які можуть обмежувати права та свободи людини та громадянина. Законність тісно пов'язана з правопорядком, який є результатом здійснення законності і визначає організацію суспільного життя відповідно до норм права і законності[5].

Законність і правопорядок потребують певних передумов для свого забезпечення, а також специфічних гарантій.

Ось деякі з них:

➤ **Економічні гарантії:** Вони включають рівність усіх форм власності, що запобігає концентрації економічної влади в руках обмеженого кола осіб. Громадянське суспільство, де громадяни мають права та можливості для участі в громадському житті, також є важливою складовою.

➤ **Політичні гарантії:** Вони забезпечуються через розвинену систему народовладдя, де громадяни мають можливість виражати свою волю через вибори та інші механізми, а також гарантію політичних прав і свобод.

➤ **Духовно-культурні гарантії:** Вони включають в себе високий рівень правової культури та правосвідомості серед населення, що сприяє відповідальному ставленню до закону та правовим нормам.

➤ **Юридичні гарантії:** Це система правового контролю, розслідування злочинів, правосуддя та інші механізми, які забезпечують додержання законності та накладають відповідальність за її порушення.

Щодо правомірної поведінки, вона характеризується відповідністю дій суб'єкта вимогам правових норм. Це може бути належна, допустима або вимагається поведінка, яка залежить від конкретної ситуації та правових норм, які застосовуються. Об'єктивна сторона правомірної поведінки описує самі дії або бездіяльність, тоді як суб'єктивна сторона відображає мотиви, цілі та ставлення особи до її дій[8].

6.2 Поняття правопорушення

Правопорушення - це діяння або бездіяльність, яка суперечить чинним правовим нормам і призводить до порушення прав та обов'язків, встановлених

законом. Вони можуть виявлятися у вигляді злочинів, правопорушень або адміністративних правопорушень залежно від серйозності порушення.

Вина - це психічне ставлення особи до вчиненого правопорушення та його наслідків. Це включає усвідомлення правопорушником протиправного характеру свого діяння та усвідомлення наслідків цього діяння. Вина може бути у вигляді умислу (коли особа свідомо бажає або приймає наслідки свого дії) або неумисності (коли особа діє недбало чи необережно, але при цьому не має наміру завдати шкоди).

Умисел - це одна з форм вини, яка полягає в усвідомленні правопорушником протиправного характеру та наслідків свого діяння та у бажанні або свідомому допущенні їх виникнення. Умисел може бути прямим (коли особа безпосередньо бажає виникнення певного наслідку) або непрямим (коли особа передбачає можливість настання наслідку і діє з відомим ризиком).

Соціальна суть правопорушення (провини або злочину) полягає у спричиненні шкоди особистим, груповим або загальносоціальним інтересам, які юридично захищені державою.

Основні види правопорушень:

➤ Злочини: Це серйозні порушення закону, які передбачаються кримінальним законодавством. Злочини мають серйозні наслідки та можуть призвести до кримінальної відповідальності, такої як покарання у вигляді позбавлення волі, штрафи тощо.

➤ Правопорушення: Це менш серйозні порушення закону, які не включаються до категорії злочинів, але є порушенням норм цивільного або адміністративного законодавства. Це можуть бути, наприклад, порушення договірних зобов'язань або невиконання адміністративних правил.

➤ Адміністративні правопорушення: Це порушення адміністративного права, яке передбачається адміністративним кодексом країни. Вони зазвичай караються штрафами, арештом або іншими адміністративними санкціями.

Ознаки правопорушення можуть включати неповнолітність (якщо правопорушник є неповнолітнім), вину (умисне або неумисне порушення закону), а також шкоду або потенційну шкоду, завдану іншим особам чи суспільству в цілому.

Склад правопорушення - це сукупність ознак або елементів, які необхідно встановити для визнання дії особи як правопорушення. Він включає в себе такі основні компоненти:

1. Об'єкт правопорушення: Це об'єкт або інтерес, який був порушений або ушкоджений через незаконні дії особи. Об'єктом може бути право, законна інтерес або благо громадського характеру.

2. Суб'єкт правопорушення: Це особа або суб'єкт, який здійснив незаконну дію або бездіяльність, що призвела до порушення закону.

3. Об'єктивна сторона: Це конкретна дія або бездіяльність, що порушує правові норми. Це може бути злочинна дія, така як крадіжка, шахрайство, порушення договору, або незаконна бездіяльність, яка може бути такою, як несплатний податок.

4. Суб'єктивна сторона: Це психологічний стан суб'єкта, який включає усвідомлення ним неправомірності своїх дій або бездіяльності. Для деяких правопорушень, як от злочинів, може бути потрібним наявність умислу (намір) чи необережності.

5. Законні наслідки: Це наслідки, передбачені законом для вчиненого правопорушення. Вони можуть включати штрафи, позбавлення волі, обмеження прав, компенсацію збитків тощо.

Загалом, склад правопорушення визначається відповідно до конкретної правової норми, яка порушується, і характеру вчинених дій або бездіяльності [3].

Обставини, які можуть виключати злочинність діяння, є важливим аспектом в кримінальному праві. Ці обставини визнаються законом і можуть спричинити те, що певна дія, яка в іншому випадку могла б кваліфікуватися як злочин, не буде вважатися таким.

Ось деякі з таких обставин:

➤ Неправомірна оборона: Якщо особа діяла у самозахисті або у захисті іншої особи від незаконного нападу і вжила лише тих заходів, які були необхідні та адекватні для відвернення небезпеки, то її дії можуть бути визнані законними, і вона не несе кримінальної відповідальності.

➤ Діяння в крайній необхідності: Якщо особа, керуючись принципом крайньої необхідності, вчинила злочин, щоб уникнути невідвратно небезпеки для себе або іншої особи, це буде вважатись виправданим і виключатиме злочинність її дій.

➤ Діяння за впливом або загрозою: Якщо особа вчинила злочин під впливом фізичного чи психічного примусу, або через загрозу насильства, це також буде вважатись обставиною, яка виключає злочинність.

➤ Необхідність захисту державних інтересів або виконання службових обов'язків: Дії, які вчинені для захисту державних інтересів або виконання службових обов'язків, і які відповідають встановленим процедурам і вимогам, можуть бути виключені зі злочинної відповідальності.

➤ Згода потерпілого: У деяких випадках, коли потерпілий виражає згоду на певні дії, які зазвичай вважаються злочинними (наприклад, у разі контактів або іншої непристойної поведінки), це може виключати злочинність

таких дій.

➤ Законне виконання службових або громадських обов'язків: Дії, які вчинені у межах виконання службових або громадських обов'язків та відповідають закону, не можуть бути визнані злочинними.

Ці обставини можуть варіюватися залежно від країни та її законодавства. Вони слугують для забезпечення справедливості та врахування специфічних обставин у визначенні кримінальної відповідальності[8].

6.3 Юридична відповідальність – поняття та види.

Юридична відповідальність - це обов'язок особи або організації відповідати за свої дії або бездіяльність перед законом та суспільством. Вона полягає в можливості застосування до особи або організації певних санкцій у разі порушення ними встановлених правил і норм.

Основні підстави та ознаки юридичної відповідальності включають:

1. Підстави юридичної відповідальності:

➤ Правопорушення: Порушення чинного законодавства, що може бути здійснене у формі дій або бездіяльності.

➤ Винність: Винність передбачає свідоме, вольове діяння чи бездіяльність, яке призвело до порушення правових норм.

➤ Правопорушення як об'єктивно-юридичний факт: Факт вчинення дії або бездіяльності, який відповідає складу правопорушення, передбаченому законом.

2. Ознаки юридичної відповідальності:

➤ Об'єктивність: Відповідальність настає тільки у випадку, якщо вчинена дія чи бездіяльність відповідає конкретному складу правопорушення, передбаченому законом.

➤ Суб'єктивність: Винність особи, тобто свідоме і вольове порушення правових норм.

➤ Законність: Юридична відповідальність настає лише в разі порушення конкретних нормативних актів, що мають законну силу.

➤ Пропорційність: Санкції, які накладаються за правопорушення, повинні відповідати вагомості самого порушення.

Ці підстави та ознаки допомагають визначити, коли особа стає юридично відповідальною за свої дії чи бездіяльність перед законом.

Цілі та принципи юридичної відповідальності мають на меті забезпечення ефективного функціонування правової системи та забезпечення порядку в суспільстві. Основні принципи і цілі юридичної відповідальності можна описати наступним чином:

Принципи юридичної відповідальності:

- Законність: - Відповідальність має ґрунтуватися на чітко визначених нормах права та дотримуватися процедур, встановлених законом.
- Обґрунтованість: - Рішення про відповідальність повинно бути обґрунтованим і базуватися на достовірних фактах і доказах.
- Справедливість: - Відповідальність має бути належною і справедливою, а санкції мають відповідати характеру та вагомості вчиненого правопорушення.
- Доцільність: - Вжиті заходи відповідальності повинні бути ефективними та відповідати поставленим цілям.
- Невідворотність: - Рішення про відповідальність має бути остаточним і необхідним для забезпечення порядку та законності в суспільстві.

Цілі юридичної відповідальності:

- Охоронна: - Захист прав і свобод громадян та відновлення блага, що постраждало внаслідок порушень.
- Позбавлення винного можливості вчиняти інші правопорушення: - Попередження подальших порушень шляхом встановлення обмежень для особи, що вчинила правопорушення.
- Виховна: - Зміна свідомості та поглядів правопорушника з метою уникнення майбутніх порушень.
- Запобіжна (профілактична): - Запобігання можливим порушенням шляхом впливу на осіб, які можуть вчинити правопорушення у майбутньому.
- Створення можливостей для пристосування винного до нормального життя.
- Надання можливостей та ресурсів для інтеграції винного в суспільство та запобігання повторним порушенням.

Юридична відповідальність може мати різні види, зокрема:

- Цивільна відповідальність: це відповідальність осіб перед іншими особами або юридичними особами за порушення цивільних прав чи обов'язків. При цьому можуть застосовуватися різні заходи, такі як компенсація збитків, відшкодування моральної шкоди тощо.
- Кримінальна відповідальність: це відповідальність за порушення кримінального законодавства. Особа може бути позбавлена волі, оштрафована або застосовані інші санкції у випадках вчинення серйозних злочинів.
- Адміністративна відповідальність: це відповідальність за порушення адміністративних законів і правил. Сюди можуть входити штрафи, адміністративні покарання, конфіскація майна тощо.
- Дисциплінарна відповідальність: це відповідальність перед службовою або корпоративною ієрархією за порушення службових або

корпоративних правил і норм.

➤ Штрафна відповідальність: це відповідальність за невиконання або неналежне виконання певних умов, які може бути виражена у виплаті штрафів або інших фінансових санкцій.

Ці різні види відповідальності відображають різні аспекти поведінки особи чи організації і відповідно можуть мати різні наслідки і санкції[9].

Контрольні запитання до теми:

1. Дайте визначення поняттю «правомірна поведінка».
2. Що таке «правопорушення»?
3. Дайте характеристику суб'єкту та суб'єктивній стороні правопорушення?
4. Поняття та види юридичної відповідальності.

ТЕМА 7 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ПРОВІДНОЇ ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ.

7.1 Конституційне право України, основні положення.

Конституційне право України можна розглядати як складну галузь права та законодавства, яка охоплює широкий спектр відносин і принципів організації суспільства. Ця наука і навчальна дисципліна має свій унікальний предмет і метод, а також відзначається особливими правовими нормами та відносинами.

Конституційне право України, як галузь права і законодавства, включає в себе систему нормативних актів, що регулюють основні принципи конституційного ладу, статус громадян, систему влади, а також принципи місцевого самоврядування. Ці норми сприяють забезпеченню єдності суспільства як соціальної системи.

Предмет конституційного права України охоплює різноманітні суспільні відносини, пов'язані з організацією та здійсненням публічної влади, а також з питаннями державного устрою і місцевого самоврядування. Ці відносини стосуються всіх аспектів життя суспільства і виступають як основа для регулювання політичних, економічних, соціальних та інших сфер.

Отже, конституційне право України охоплює широкий спектр відносин, які включають політичні, економічні, правові та організаційні аспекти суспільства, і визначається низкою фундаментальних принципів та норм.

Конституційно-правові відносини визначаються як взаємодія між суб'єктами, які регулюються конституційно-правовими нормами та відповідними правами та обов'язками. Ці відносини мають унікальний зміст і характер, що відрізняє їх від інших видів правової діяльності.

Вони характеризуються особливими суб'єктами, які мають обмеження у вступі до інших правових відносин. Наприклад, Президент України не може займати інші посади або здійснювати комерційну діяльність.

Принципи конституційно-правового регулювання, такі як верховенство права, політичний плюралізм, поділ влади та інші, забезпечують правову систему України.

Конституційно-правові норми є обов'язковими для всіх інших правових актів і мають вищу юридичну силу. Вони характеризуються своєрідною структурою та імперативним характером.

Метод конституційно-правового регулювання включає історичний, порівняльний, системний та інші підходи, що допомагають у розумінні та

застосуванні конституційних норм. Наука конституційного права вивчає ці відносини, а також їхні методи та принципи, щоб забезпечити ефективне функціонування правової системи країни[10].

Громадянство України є одним з фундаментальних інститутів конституційного права, що визначає правовий статус особи та наділяє її певними правами та обов'язками перед державою. Ось деякі ключові принципи, які визначають громадянство України:

1. Конституційна основа: Громадянство України регулюється Конституцією України та відповідним законодавством.

2. Принцип юридичної рівності: Усі громадяни України мають однакові права та обов'язки, незалежно від їхньої раси, кольору шкіри, політичних переконань, релігійних переконань, соціального статусу тощо.

3. Принцип індивідуальної свободи: Громадянство України є особистим правом кожного громадянина, яке не може бути позбавлене або позбавлене без законного підстав.

4. Принцип територіальної приналежності: Громадянство України надається особі, яка має проживання на території України або походження від громадян України.

5. Принцип автоматичного набуття і втрати громадянства: Громадянство України може бути набуто автоматично (наприклад, за місцем народження) або прийняте заявою особи. Втрата громадянства також може відбутися за законом, у випадках, передбачених законодавством.

6. Принцип недискримінації: Громадянство України не може бути позбавлене або обмежене без об'єктивних і законних підстав, а також без порушення принципів справедливості та рівності перед законом.

Ці принципи становлять основу громадянства України та визначають основні засади його функціонування в рамках конституційного права.

Громадянами України вважаються:

1. Особи, які мешкали на території України колишнього СРСР на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року).

2. Особи, які проживали в Україні на момент набуття чинності Закону України «Про громадянство України» (13 листопада 1991 року), незалежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак.

3. Особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 року, і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року органами внутрішніх справ України занесено запис «громадянин

України», а також діти таких осіб, які прибули разом з батьками в Україну до досягнення ними повноліття.

4. Особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

Документи, які підтверджують громадянство України, включають в себе паспорт громадянина України, свідоцтво про належність до громадянства України, паспорт для виїзду за кордон, тимчасове посвідчення громадянина України та інші документи.

Громадянство України може бути набути через різні шляхи, такі як народження, територіальне походження, прийняття до громадянства, поновлення у громадянстві, усиновлення, встановлення опіки або піклування, а також інші підстави, визначені законодавством.

Умови прийняття до громадянства України включають наступні критерії:

1. Досягнення повноліття: Особа повинна досягти повноліття згідно з віковими вимогами, встановленими законодавством України.

2. Проживання на території України: Особа повинна проживати на території України протягом визначеного законом періоду, який може варіюватися в залежності від обставин і підстав для набуття громадянства.

3. Законне перебування: Особа повинна перебувати на території України законно, тобто згідно з вимогами і правилами міграційного законодавства.

4. Відмова від попереднього громадянства (у випадку подвійного громадянства): Згідно з законодавством України, особа, яка бажає набути громадянство України, повинна здійснити відмову від свого попереднього громадянства або отримати згоду на прийняття громадянства України від держави, громадянство якої вона має.

5. Відсутність обмежень у набутті громадянства: Особа не повинна мати обмежень у набутті громадянства України згідно з законодавством (наприклад, не бути засудженою за вчинення важких злочинів, не бути об'єктом розслідування або судового розгляду тощо).

Ці умови можуть змінюватися відповідно до законодавства та обставин кожного конкретного випадку.

До громадянства України не приймається особа у таких випадках:

1. Якщо вона не відповідає вимогам, передбаченим законодавством України щодо набуття громадянства.

2. Якщо вона не здійснила відмову від свого попереднього громадянства або не отримала згоди на прийняття громадянства України від держави, громадянство якої вона має, у випадку подвійного громадянства.

3. Якщо вона має обмеження у набутті громадянства, передбачені законом (наприклад, є засудженою за вчинення важких злочинів або є об'єктом судового розгляду).

4. Якщо вона не проживає на території України протягом визначеного законом періоду або не має законного статусу перебування на цій території.

Це лише деякі можливі причини, існує багато інших обставин, які можуть вплинути на прийняття особи до громадянства України, залежно від конкретного законодавства та обставин кожного випадку[11].

7.2 Поняття виборів та їх соціальна функція.

Вибори - це процес визначення представників або прийняття рішень шляхом голосування громадян. Це основний механізм демократичного участі населення в управлінні суспільством та формуванні владних структур.

Соціальна функція виборів полягає у кількох аспектах:

1. Легітимізація влади: Вибори надають легітимність представницьким органам влади, оскільки вони відображають волю народу та дозволяють обрати представників на основі загального підтримання.

2. Вираз свободи та прав громадян: Вибори є показником демократії та свободи, дозволяючи громадянам активно впливати на політичні процеси і вибрати представників, які відповідають їхнім переконанням та інтересам.

3. Контроль за владою: Вибори є механізмом контролю за владою, оскільки громадяни мають можливість відновити або змінити представників, які не відповідають їх очікуванням або не виконують свої обов'язки належним чином.

4. Сприяння політичній стабільності: Регулярні вибори сприяють стабільності суспільства, оскільки вони дозволяють виражати та врегульовувати конфлікти та протиріччя шляхом мирного зміни владних структур.

5. Механізм соціального впливу: Вибори є інструментом, за допомогою якого громадяни можуть висловлювати свої погляди та переконання щодо політичних питань та соціальних проблем.

Отже, вибори відіграють ключову роль у демократичному суспільстві, забезпечуючи участь громадян у прийнятті рішень та легітимізацію владних структур, а також сприяючи контролю за владою та забезпеченню соціальної стабільності.

Види виборів.

Існує кілька видів виборів, серед яких основними є:

1. **Вибори до парламенту:** Ці вибори відбуваються зазвичай за системою пропорційного або мажоритарного представництва. Вони призначені для обрання представників у законодавчий орган країни, який формує закони та приймає рішення з ключових питань.

2. **Президентські вибори:** Ці вибори відбуваються зазвичай за прямою або не прямою системою голосування. Громадяни обирають президента країни, який має владу та вплив на виконання та формування законів, а також на зовнішню політику.

3. **Місцеві вибори:** Ці вибори призначені для обрання представників на рівні місцевих урядів, таких як міські ради, сільські та міські голови, місцеві ради тощо. Вони відбуваються для вирішення питань, що стосуються конкретних територій.

4. **Референдуми:** Це форма прямої демократії, при якій громадяни голосують за чи проти конкретного питання або законодавчої ініціативи. Результати референдуму можуть мати прямий вплив на прийняття нових законів чи зміну конституції.

Ці види виборів можуть бути поєднані або відбуватися окремо, залежно від конкретного політичного системи країни і законодавства[10].

7.3 Виборче право і виборча система

Виборче право - це сукупність законодавчих норм, які визначають права та обов'язки громадян участі у виборчому процесі. Воно гарантує кожному громадянину право вільного вираження власної волі на виборах та референдумах. Виборче право може включати такі аспекти, як право на активне голосування (голосування за кандидатів чи питання), право на пасивне голосування (право балотуватися), право на інформацію про кандидатів та програми, право на анонімність голосування тощо. Виборче право також може включати в себе правила про фінансування виборчих кампаній та контроль за їхнім виконанням.

Головні принципи виборчого права визначають основні принципи, які лежать в основі організації та проведення виборів у демократичних суспільствах. Ось кілька основних принципів виборчого права:

1. **Рівність голосу:** Цей принцип передбачає, що кожен голос має однакову вагу, незалежно від соціального статусу, статі, раси чи інших особистих характеристик.

2. **Універсальність та загальне голосування:** Кожен громадянин, який досяг визначеного віку, має право голосувати на виборах без будь-яких формальних обмежень.

3. Секретність голосування: Принцип секретності передбачає, що голоси кожного виборця мають бути таємними, тобто ніхто не має права дізнатися, за кого конкретно віддав голос кожен виборець.

4. Прозорість та відкритість процесу: Цей принцип вимагає, щоб весь процес виборів був прозорим і відкритим для громадськості, з можливістю спостереження за виборчим процесом різними зацікавленими сторонами[11].

5. Справедливість та чесність: Принцип справедливості передбачає, що вибори повинні бути проведені чесно та без будь-яких форм маніпуляцій або підривок результатів.

6. Участь громадян: Цей принцип підкреслює важливість активної участі громадян у виборчому процесі, як в якості виборців, так і в якості кандидатів на виборчі посади.

7. Захист прав меншин: Принцип захисту прав меншин передбачає, щоб інтереси та права меншин були враховані під час проведення виборів і не були порушені більшістю.

Ці принципи виборчого права становлять основу демократичного процесу в багатьох країнах і є важливими для забезпечення справедливих, відкритих та репрезентативних виборів.

Виборча система - це набір правил та процедур, за якими проводяться вибори. Вона визначає, яким чином голоси виборців перетворюються на мандати чи рішення. Виборча система може бути мажоритарною (де перемагає кандидат, який отримує більшість голосів у конкретному виборчому окрузі), пропорційною (де мандати розподіляються пропорційно до отриманих голосів партіями) або комбінованою (де використовуються елементи як мажоритарної, так і пропорційної систем). Кожна виборча система має свої переваги та недоліки і може бути призначена для певного політичного контексту чи країни в залежності від її історії, культури та потреб.

Існує кілька основних видів виборчих систем, кожна з яких має свої особливості та впливає на спосіб, яким обираються представники. Ось деякі з найпоширеніших видів виборчих систем:

1. Мажоритарна система (система першого пройденого балотування): У цій системі кандидат, який отримує найбільшу кількість голосів у виборчому окрузі, стає переможцем і отримує мандат. Ця система часто застосовується в одномандатних округах.

2. Пропорційна система: У цій системі мандати розподіляються між партіями пропорційно кількості голосів, які вони отримали на виборах. Це означає, що партія, яка отримала, наприклад, 30% голосів, отримає близько 30% мандатів у парламенті.

3. Комбінована система: Ця система поєднує елементи мажоритарної та пропорційної систем. Наприклад, в одній частині мандати розподіляються за пропорційною системою, а в іншій - за мажоритарною.

4. Альтернативна система голосування: У цій системі виборець має можливість ранжувати кандидатів у порядку переваги. Це дозволяє кожному голосувачеві вибрати не лише свого фаворита, але і вказати альтернативні варіанти, які можуть бути враховані у разі, якщо їх перші вибори не переможуть.

5. Система однораундового голосування: Ця система передбачає один раунд голосування, у якому перемагає кандидат з найбільшою кількістю голосів, навіть якщо ця кількість не перевищує 50%.

Ці системи можуть застосовуватися на різних рівнях влади (національному, місцевому) та в різних країнах в залежності від їхніх конкретних потреб та політичного контексту[12].

7.4 Особливість виборчої системи України.

Виборча система України має свої особливості, які відрізняють її від інших країн. Основні риси виборчої системи України включають:

1. Пропорційна система з відкритими списками: Україна використовує пропорційну виборчу систему для обрання членів парламенту. Громадяни голосують за партію, а не за конкретних кандидатів, і мандати розподіляються між партіями пропорційно до отриманих голосів. При цьому партії можуть складати власні списки кандидатів, але громадяни також мають можливість впливати на порядок кандидатів у списку голосуючи за партію та конкретного кандидата.

2. 5% виборчий бар'єр: Партії повинні перевищити п'ятипроцентний виборчий бар'єр, щоб отримати представництво в парламенті. Це означає, що партії, які не набирають необхідну кількість голосів, не отримують мандатів у парламенті.

3. Використання виборчих округів: Україна має комбіновану систему, в якій деякі мандати розподіляються за пропорційною системою, а інші - за мажоритарною. Мажоритарні мандати призначені для виборчих округів, де кандидат, який отримує найбільшу кількість голосів, стає переможцем.

4. Система парламентських списків та одномандатних округів: Партії мають можливість представити парламентський список кандидатів для обрання національного парламенту, а також кандидатів для одномандатних округів. Це дозволяє партіям мати різноманітність стратегій участі у виборах.

Ці особливості виборчої системи України впливають на політичний ландшафт країни та спосіб, яким обираються члени парламенту[13].

7.5 Поняття і соціальна функція референдумів.

Референдум - це форма прямої демократії, при якій громадяни мають можливість вирішувати певні питання або приймати рішення щодо законодавчих ініціатив шляхом голосування. Соціальна функція референдумів полягає у забезпеченні громадянської участі у процесі прийняття важливих рішень та формуванні демократичного суспільства. Основні аспекти поняття та соціальної функції референдумів включають:

1. Демократичний принцип: Референдум дозволяє громадянам взяти активну участь у політичному процесі та вирішити питання, що стосуються їхнього життя та майбутнього. Це сприяє підвищенню рівня демократії та громадянської свободи.

2. Визначення важливих питань: Референдум може бути використаний для прийняття рішень з ключових питань, таких як зміни у конституції, національна безпека, територіальні питання, соціальні реформи тощо.

3. Контроль за владою: Референдум може слугувати інструментом контролю громадян над владою. Це дозволяє перевірити підтримку громадян для конкретних законодавчих ініціатив або дій уряду.

4. Зміцнення легітимності рішень: Референдум надає додаткову легітимність рішенням, що приймаються, оскільки вони базуються на волі народу, вираженій безпосередньо через голосування.

5. Стимулювання громадянської активності: Проведення референдумів може стимулювати громадянську активність та інтерес до політичного процесу, оскільки це дає можливість громадянам впливати на прийняття рішень.

В цілому, референдуми відіграють важливу роль у демократичному суспільстві, дозволяючи громадянам брати активну участь у прийнятті важливих рішень та формувати політичну волю нації.

Референдум - це форма прямої демократії, при якій громадяни мають можливість висловлювати свою волю щодо певного питання чи законодавчої ініціативи шляхом голосування. Під час референдуму громадяни активно беруть участь у процесі прийняття важливих рішень та визначенні ключових напрямків політики. Поняття референдуму та його соціальна функція мають наступні аспекти:

Соціальна функція референдумів: Референдуми мають декілька важливих соціальних функцій:

- Збільшення демократії: Референдуми дозволяють громадянам виражати свою волю безпосередньо, що збільшує рівень демократії та громадянської участі в політичному процесі.

- Підвищення легітимності: Результати референдуму мають великий політичний вагомість, оскільки вони відображають волю народу. Це сприяє підвищенню легітимності прийнятих рішень.

- Рішення спірних питань: Референдуми дозволяють вирішувати складні та спірні питання, які можуть бути важко вирішити через звичайний політичний процес.

- Виправлення дисбалансів: Референдуми можуть виправляти дисбаланси в політиці та суспільстві, дозволяючи громадянам втручатися в прийняття важливих рішень.

- Важливий механізм громадського контролю: Референдуми служать важливим механізмом громадського контролю над діяльністю влади та політиків.

Види референдумів.

Існують різні види референдумів, зокрема:

- Конституційний референдум: Проводиться для прийняття чи зміни конституції країни.

- Легітимаційний референдум: Проводиться для підтвердження легітимності певної політичної ініціативи або рішення.

- Ініціативний референдум: Ініціюється громадянами для внесення певних законодавчих змін або прийняття нових законів.

- Адміністративний референдум: Проводиться для вирішення адміністративних питань, таких як приєднання до інших територій чи зміни адміністративно-територіального поділу.

Кожен з цих видів референдумів має свої специфічні особливості та використовується в залежності від конкретних потреб і контексту суспільства.

Призначення та порядок проведення референдумів.

Призначення та порядок проведення референдумів зазвичай регулюються законодавством кожної конкретної країни. Ось загальний порядок призначення та проведення референдумів:

1. Призначення референдуму: Зазвичай референдум може бути призначений Президентом, парламентом, урядом або шляхом збору підписів громадян за певною ініціативою.

2. Визначення питання чи питань для референдуму: Визначення конкретного питання чи питань, що будуть поставлені на референдум, може проводитися шляхом законодавчого процесу, рішенням уряду або парламенту, або за ініціативою громадян.

3. Проведення кампанії: Зазвичай перед референдумом проводиться кампанія, під час якої сторони збирають підтримку для своїх позицій, надають інформацію громадянам та аргументують свої позиції.

4. **Голосування:** День голосування на референдумі визначається заздалегідь. Громадяни мають можливість виразити свою волю на відповідному виборчому дільниці шляхом голосування "за" чи "проти" питання, що стоїть на референдумі.

5. **Підведення підсумків:** Після закінчення голосування проводиться підрахунок голосів та підведення підсумків. Результат референдуму може бути оголошений публічно, інколи можуть бути проведені перевірки для переконання у законності та правильності підрахунку голосів.

6. **Реалізація рішення:** Залежно від результатів референдуму, рішення може бути виконане шляхом прийняття відповідних законодавчих актів або змін у конституції, якщо це необхідно.

Цей порядок може варіюватися в залежності від конкретного законодавства та процедур, які встановлені у кожній окремій країні.

Правова регламентація питань організації референдумів та визначення їх результатів.

Правова регламентація питань організації референдумів та визначення їх результатів зазвичай здійснюється законодавством кожної конкретної країни. Ось деякі загальні аспекти, які зазвичай включаються в правові норми щодо референдумів:

1. **Процедура призначення референдуму:** Законодавство зазвичай визначає, які органи мають право призначати референдуми, які питання можуть бути винесені на референдум, та які процедури повинні бути дотримані під час цього процесу.

2. **Умови проведення референдуму:** Правові норми можуть визначати умови та обмеження щодо проведення кампанії перед референдумом, фінансування, порядок голосування, участь громадян тощо.

3. **Визначення результатів референдуму:** Законодавство визначає правила та процедури, за якими підраховуються голоси, як визначається результат референдуму та які наслідки випливають з його результатів.

4. **Легітимність і обов'язковість результатів:** Законодавство може встановлювати правила, які гарантують легітимність та обов'язковість результатів референдуму, включаючи процедури для перевірки законності голосів та можливість застосування відповідних законодавчих змін або рішень на основі результатів референдуму.

5. **Захист прав громадян:** Правова регламентація також може включати заходи для захисту прав громадян під час референдуму, включаючи право на свободу слова, право на інформацію, право на конфіденційність голосування тощо.

Ці аспекти можуть бути визначені у відповідних конституційних законах, законах про референдуми або інших відповідних правових актах кожної країни.

Реалізація цих правових норм забезпечує правильну організацію та проведення референдумів, а також гарантує легітимність та обов'язковість їх результатів[14].

7.6 Предмет всеукраїнського референдуму.

Предмет всеукраїнського референдуму, як правило, визначається конкретними питаннями чи ініціативами, які мають бути вирішені або підтверджені шляхом голосування всією громадськістю України. Такий референдум може охоплювати широкий спектр тем, включаючи конституційні питання, зміни в законодавстві, територіальні зміни, питання важливі для державної політики та соціально-економічного розвитку країни тощо.

Декілька можливих предметів всеукраїнського референдуму:

1. Прийняття або зміна конституції: Референдум може бути проведений для прийняття нової конституції або зміни чи доповнення існуючої.

2. Питання національної безпеки: Громадяни можуть бути запитані щодо питань, що стосуються національної безпеки, наприклад, прийняття важливих стратегічних рішень.

3. Територіальні питання: Референдум може бути проведений для вирішення питань, пов'язаних з територіальним поділом, приєднанням до інших країн або створенням нових адміністративних одиниць.

4. Соціально-економічні питання: Громадяни можуть бути запитані щодо важливих соціально-економічних питань, таких як податкова політика, пенсійна реформа, енергетична політика тощо.

5. Ініціативи громадян: Референдум може бути організований для відповіді на конкретні ініціативи громадян, які набрали певну кількість підписів.

6. Інші питання: Загалом, предмет референдуму може бути будь-яким питанням, яке має важливе значення для держави та громадянства.

Вирішення про проведення всеукраїнського референдуму зазвичай приймається вищими органами влади України, такими як Верховна Рада чи Президент, але може бути також ініційоване через громадянську петицію або інші способи громадської ініціативи[14].

Контрольні запитання до теми:

1. Які види виборчої системи існують?
2. Що таке «активне виборче право»?
3. Назвіть складові виборчої системи України.
4. Яка мета референдуму?
5. Які питання не можна виносити на референдум?

ТЕМА 8 ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Цивільне право визначається як галузь права, що врегульовує майнові та особисті немайнові відносини в суспільстві. Майнові відносини охоплюють сферу виробництва та економіки і здебільшого стосуються володіння, користування та розпорядження майном, а також передачу майна між особами. Особисті немайнові відносини включають, зокрема, право на честь, гідність та ділову репутацію. Цивільне право також регулює відносини у сфері інтелектуальної власності, такі як авторські та патентні права.

Цивільне право ґрунтується на принципах юридичної рівності, вільного волевиявлення та майнової самостійності учасників. Юридична рівність означає, що всі учасники цивільних відносин мають однакові права та обов'язки. Вільне волевиявлення передбачає можливість вільного укладання цивільно-правових угод та розпорядження своїм майном. Майнова самостійність гарантує право кожного учасника вільно розпоряджатися своїм майном.

Структура цивільних правовідносин включає наступні складові:

- Суб'єкти правовідносин: фізичні та юридичні особи, які мають права та обов'язки відповідно до цивільного законодавства.
- Зміст правовідносин: включає суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників цивільних відносин.
- Об'єкти правовідносин: це різноманітні блага, які можуть бути матеріальними (речі, гроші, майно) або нематеріальними (інтелектуальна власність, послуги)[15].

8.1 Загальна характеристика цивільного кодексу

Цивільний кодекс України є одним із основних нормативно-правових актів, який регулює цивільні відносини в Україні. Основна мета Цивільного кодексу полягає в створенні єдиної системи правових норм, які визначають права та обов'язки осіб у цивільних відносинах. Основні принципи цивільного права, які відображаються в Цивільному кодексі України, включають:

- Принцип приватної власності: Цивільний кодекс визнає приватну власність як основний вид власності і захищає права власників на їх майно.
- Принцип договірної свободи: Основою цивільних відносин є договір, укладений між сторонами на взаємовигідних умовах.
- Принцип додержання договірних зобов'язань: Сторони зобов'язані виконувати свої зобов'язання відповідно до умов укладеного договору.

➤ Принцип добросовісності і справедливості: Цивільне право передбачає дотримання принципу добросовісності та справедливості у всіх цивільних відносинах.

➤ Принцип захисту прав та інтересів громадян та юридичних осіб: Цивільний кодекс забезпечує захист прав та інтересів учасників цивільних правовідносин[15].

Цивільний кодекс України складається з трьох частин: загальної частини, що містить загальні положення, спеціальної частини, яка визначає правовий статус окремих видів цивільних правовідносин, та фінальних положень. Крім того, в Цивільному кодексі визначаються також такі поняття, як правочини, дієздатність осіб, умови діяльності юридичних осіб, право власності та інші аспекти цивільного права.

Цивільний кодекс України (ЦКУ) містить багато статей, які регулюють різні аспекти цивільних правовідносин. Ось загальна характеристика деяких розділів та статей ЦКУ:

1. Розділ "Загальні положення": У цьому розділі визначаються основні поняття та принципи, які лежать в основі цивільного права України.

2. Розділ "Право власності" (статті 309-398): Цей розділ містить положення про власність, права власників, обмеження на власність, способи виникнення, перехід та припинення права власності.

3. Розділ "Договори та угоди" (статті 633-845): В цьому розділі визначаються правила укладання, виконання та припинення договорів різних типів, таких як купівля-продаж, оренда, дарування тощо.

4. Розділ "Відповідальність за порушення зобов'язань" (статті 440-462): Тут регулюються питання про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення цивільних зобов'язань, включаючи контрактну та деліктну відповідальність.

5. Розділ "Спадкове право" (статті 121-294): Цей розділ визначає правила щодо спадкування майна, права спадкоємців та порядок розподілу спадщини.

6. Розділ "Захист прав інтелектуальної власності" (статті 436-473): В даному розділі регулюються питання, що стосуються авторського права, патентного права, права на товарний знак тощо.

Цивільний кодекс України є важливим документом, що встановлює правові засади вирішення цивільних спорів та регулює широкий спектр цивільних правовідносин між громадянами та юридичними особами[16].

8.2 Фізичні та юридичні особи як суб'єкти цивільного права

Фізичні та юридичні особи є основними суб'єктами цивільного права. Ось їх характеристика як суб'єктів цивільного права:

1. Фізичні особи:

- Це люди, які мають права та обов'язки відповідно до закону.
- Фізична особа починає набувати права та обов'язки з моменту свого народження і зберігає їх до смерті.
- Мають цивільну спроможність - можливість мати права та бути підданими обов'язкам.
- Фізична особа може бути повнолітньою (досягла повноліття) або неповнолітньою (не досягла повноліття).

2. Юридичні особи:

- Це об'єднання або окрема майнова маса, які мають відокремлену майнову або власну правосуб'єктність.
- Юридичні особи створюються на підставі закону або статуту і можуть мати власність, права та обов'язки.
- Мають обмежену цивільну спроможність, тобто можуть здійснювати лише ті права та обов'язки, які визначені законом або статутом.
- Приклади юридичних осіб включають компанії, об'єднання громадян, органи державної влади та інші юридичні утворення.

Як суб'єкти цивільного права, фізичні та юридичні особи мають різні права, обов'язки та відповідальності, і їх взаємодія регулюється цивільним законодавством для забезпечення захисту прав та інтересів учасників цивільних відносин.

Статті Цивільного кодексу України, які стосуються фізичних та юридичних осіб як суб'єктів цивільного права, можна узагальнити так:

1. Статті 11-12: Визначення фізичної та юридичної особи. Фізична особа - людина, юридична особа - об'єднання або окрема майнова маса, які мають відокремлену майнову або власну правосуб'єктність.

2. Статті 13-16: Повні цивільна дієздатність та обмежена цивільна дієздатність фізичних осіб. Юридичні особи мають обмежену цивільну спроможність, відповідно до їх виду та мети.

3. Статті 54-57: Здійснення прав і обов'язків фізичною особою. Визначення власності, здійснення цивільних прав і обов'язків, відповідальність за порушення цих прав і обов'язків.

4. Статті 65-67: Здійснення прав і обов'язків юридичною особою. Юридичні особи мають власні права та обов'язки, які вони здійснюють через свої органи або уповноважені особи.

5. Статті 111-117: Створення юридичної особи. Умови створення, реєстрація, припинення діяльності юридичних осіб, порядок зміни їх статуту тощо.

6. Статті 120-122: Зміст правосуб'єктності юридичної особи. Права та обов'язки, які випливають з правосуб'єктності юридичної особи, та їх реалізація.

7. Статті 123-126: Правовий статус неповнолітніх. Особливості цивільної правосуб'єктності неповнолітніх, їх здійснення цивільних прав і обов'язків за участю батьків або опікуна.

Ці статті Цивільного кодексу України регламентують відносини між фізичними та юридичними особами як суб'єктами цивільного права, визначають їх права, обов'язки, відповідальність та порядок здійснення цих прав і обов'язків[16].

8.3 Право власності в цивільному праві

Право власності - це одне з основних прав, що визначає владу людини (фізичної або юридичної особи) над певним майном, яке може бути матеріальним або нематеріальним. Основні аспекти права власності включають:

1. Володіння: Право володіння передбачає фактичне користування майном, його утримання та використання.

2. Користування: Власник має право використовувати майно у відповідності з його призначенням.

3. Розпорядження: Це право власника вирішувати, що робити з майном, включаючи право продавати, дарувати, обмінювати, орендувати або будь-яким іншим чином розпоряджатися ним.

4. Власність: Право власності надає власникові право визначати, яким чином розпоряджатися майном у разі своєї смерті (спадкове право).

Право власності може бути обмеженим певними умовами, зокрема рішенням суду, умовами договору, відповідно до закону чи іншими обставинами.

В цивільному праві обмеження права власності можуть бути встановлені з різних причин і регулюватися відповідними нормами законодавства[17].

Ось деякі типові обмеження права власності в цивільному праві:

1. Спадкові права: При існуванні спадкоємства право власності підлягає обмеженням через спадкування. Власник може передати своє майно спадкоємцям у відповідності до правил спадкування, встановлених законом.

2. Обмеження в праві володіння: Наприклад, оренда майна - коли власник надає право іншій особі володіти майном на певний строк та за певну плату.

3. Спеціальні обмеження: Це можуть бути обмеження, встановлені законом або умовами договору щодо конкретного виду майна, наприклад, обмеження використання земельних ділянок під певні види діяльності, обмеження використання інтелектуальної власності тощо.

4. Заборона розпорядження майном: В деяких випадках, наприклад, у випадку банкрутства, можуть бути встановлені заборони на розпорядження майном власника.

5. Емінентна домена: Влада може використовувати право емінентної домена для викупу майна власника за справедливую компенсацію у важливих суспільних інтересах.

Ці обмеження можуть бути встановлені законом, регулюються договорами або рішеннями суду, і їх метою може бути забезпечення громадського порядку, захисту прав інших осіб, охорони державних інтересів чи збереження природних ресурсів.

Власник також має обов'язки з використання майна відповідно до закону та інших нормативних актів, що регулюють відносини в області власності.

Власник майна несе ряд обов'язків з використання цього майна, які визначені цивільним законодавством.

Основні обов'язки власника майна включають, але не обмежуються такими:

1. Дотримання правил експлуатації та обслуговування^{**}: Власник має зобов'язання використовувати майно відповідно до його призначення і здійснювати регулярний технічний огляд та обслуговування, щоб забезпечити безпеку і надійність використання майна.

2. Збереження майна: Власник зобов'язаний забезпечити належний захист і збереження майна від пошкоджень, втрат або втрати в результаті недбалого ставлення чи зловживання.

3. Відшкодування збитків: У випадку, якщо майно власника завдано шкоди через його недбале ставлення, власник зобов'язаний відшкодувати збитки постраждалим.

4. Додержання правил місцевого самоврядування та законодавства: Власник зобов'язаний дотримуватися всіх вимог законодавства та правил, які регулюють використання майна, таких як планування землекористування або будівельних норм.

5. Оплата податків і зборів: Власник майна зобов'язаний сплачувати всі податки та збори, пов'язані з власністю та використанням майна.

6. Дотримання прав та інтересів інших осіб: Власник має поважати права та інтереси інших осіб, які можуть бути залучені до використання або впливати на майно.

Ці обов'язки є важливою складовою власницьких прав та сприяють забезпеченню гармонійного функціонування суспільства та захисту прав всіх зацікавлених сторін[17].

8.4 Спадкове право

Спадкове право в цивільному праві є важливою галуззю, оскільки воно визначає порядок передачі майна та прав між особами у зв'язку із смертю спадкоємця. Давайте здійснимо детальний аналіз основних аспектів спадкового права:

1. Право на спадщину:

- Спадкове право визначає, що майно, права та обов'язки спадкоємця передаються його спадкоємцям у відповідності до закону.

- Право на спадщину включає в себе не тільки матеріальні активи, але і нематеріальні права, такі як авторські права, патенти тощо.

2. Порядок спадкування:

- Закон визначає порядок, за яким майно розподіляється між спадкоємцями. Він може встановлювати спадкування за законом (інтестатне) або за волею спадкоємця (заповітне).

- Порядок спадкування зазвичай базується на ступенях спорідненості та законних правах спадкоємців.

3. Права спадкоємців:

- Спадкоємці отримують право власності на майно спадкоємця, а також право розпоряджатися цим майном відповідно до закону.

- Вони також мають право вимагати від виконавця спадщини належного виконання волевиявлень спадкоємця.

4. Відмова від спадщини:

- Спадкоємці мають право відмовитися від спадщини, особливо у випадках, коли вона несе значні борги або інші зобов'язання.

5. Захист прав спадкоємців:

- Закон забезпечує захист прав спадкоємців від незаконних дій інших осіб, що можуть спробувати захопити чи незаконно розпорядитися майном спадкоємця.

6. Спадкові договори:

- Закон може передбачати можливість укладання спадкових договорів, які можуть містити умови про спадкування та розподіл майна між спадкоємцями.

7. Оподаткування спадщини:

- Спадкове право також регулює питання оподаткування спадщини, визначаючи податки та збори, які можуть бути застосовані до майна, що переходить в спадок.

Це лише загальний огляд основних аспектів спадкового права в цивільному праві. Спадкове право є складною галуззю права, яка має велике значення для забезпечення передачі майна та прав у спадок та захисту прав спадкоємців[18].

Контрольні запитання до теми:

1. Розкрийте структуру цивільного кодексу.
2. Особливості правоздатності та дієздатності юридичної особи.
3. Назвіть основні форми власності.
4. Види спадкування.

ТЕМА 9 ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Сімейне право України - це галузь права, яка регулює відносини, що виникають між членами сім'ї, а також порядок утворення, функціонування та припинення сімейних стосунків. Воно охоплює різноманітні аспекти сімейного життя, такі як одруження, розлучення, усиновлення, визнання батьківства, утримання дітей та інші.

Основні аспекти сімейного права в Україні включають:

1. Одруження та розлучення:

➤ Регулює процедури укладення шлюбу, визнання його недійсним, а також порядок розлучення та розподілу спільного майна.

2. Батьківство та батьківські права:

➤ Визначає права та обов'язки батьків у відношенні до дітей, встановлює порядок визнання батьківства, визначення місця проживання дітей тощо.

3. Усиновлення:

➤ Визначає порядок усиновлення дітей, права та обов'язки усиновлювачів та усиновлених.

4. Утримання дітей:

➤ Регламентує відповідальність батьків за утримання своїх дітей у разі розлучення чи іншого розриву сімейних стосунків.

5. Опіка та піклування:

➤ Встановлює права та обов'язки опікунів та піклувальників щодо осіб, які перебувають під їхнім піклуванням.

6. Сімейне майно:

➤ Регулює правовий статус майна, яке належить сім'ї, а також порядок його розподілу в разі розлучення чи розриву шлюбних стосунків.

Сімейне право України базується на кількох принципах, які визначають його основні засади та спрямованість. Основні принципи сімейного права України включають такі:

1. Принцип захисту прав та інтересів дітей: Один з найважливіших принципів сімейного права полягає в тому, щоб забезпечити захист прав та інтересів дітей. Це означає, що приймаючи рішення стосовно сімейних відносин, держава та суди завжди мають враховувати благо та добробут дітей як головний пріоритет.

2. Принцип рівності прав чоловіків і жінок: Сімейне право України засноване на принципі рівності прав чоловіків і жінок перед законом у всіх аспектах сімейного життя, включаючи укладення шлюбу, розлучення, усиновлення та інші питання.

3. Принцип вільного вибору шлюбу: Українське сімейне право гарантує право на вільний вибір шлюбного партнера. Люди мають право укладати шлюб згідно зі своїми переконаннями та власним бажанням.

4. Принцип відповідальності батьківству: Законодавство України покладає на батьків відповідальність за виховання, утримання та надання дітям належного догляду та підтримки. Батьки мають забезпечувати фізичне, емоційне та духовне благополуччя своїх дітей.

5. Принцип утримання сімейної спільноти та захисту сімейних цінностей: Сімейне право спрямоване на підтримку та зміцнення сімейних зв'язків та сприяння стабільності та щастю в сімейному оточенні. Воно також визнає важливість захисту сімейних цінностей та традицій.

6. Принцип судової захищеності: Українське сімейне право гарантує доступ до судового захисту в разі виникнення конфліктів чи спорів у сімейних відносинах.

Ці принципи визначають основні цінності та норми, на яких ґрунтується сімейне право України. Вони спрямовані на забезпечення гармонійних та стабільних сімейних відносин, захист прав та інтересів кожного члена сім'ї, особливо найбільш вразливих – дітей[19].

9.1 Загальна характеристика сімейного кодексу

Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 року, визначає правові засади сімейних відносин в Україні та встановлює порядок укладення та розірвання шлюбу, права та обов'язки членів сім'ї, а також інші аспекти, пов'язані з сімейним життям.

Давайте проведемо короткий аналіз основних положень цього Кодексу:

1. Шлюб та сімейні відносини:

➤ Кодекс визначає процедуру укладення шлюбу, встановлює права та обов'язки подружжя, а також порядок розірвання шлюбу.

2. Права та обов'язки батьків та дітей:

➤ Кодекс визначає права та обов'язки батьків щодо дітей, встановлює порядок утримання та виховання дітей, а також права неповнолітніх.

3. Визнання батьківства та усиновлення:

➤ Кодекс регулює порядок визнання батьківства, усиновлення та прийняття на виховання.

4. Правовий статус неповнолітніх:

➤ Кодекс визначає правовий статус неповнолітніх осіб, включаючи питання їхнього утримання, виховання та захисту.

5. Захист прав та інтересів членів сім'ї:

➤ Кодекс передбачає заходи щодо захисту прав та інтересів членів сім'ї, включаючи порядок судового захисту.

6. Забезпечення благополуччя сім'ї:

➤ Кодекс спрямований на забезпечення стабільності та благополуччя сімейного життя, захисту сімейних цінностей та традицій[20].

Сімейний кодекс України 2002 року має наступну структуру:

1. Загальна частина:

- Визначення термінів і понять.
- Загальні принципи сімейного законодавства.
- Статус осіб, які утримуються сім'єю.

2. Особлива частина:

- Розділ I: Шлюб.
- Розділ II: Визнання та спростування батьківства.
- Розділ III: Права та обов'язки батьків і дітей.
- Розділ IV: Усиновлення.
- Розділ V: Прийняття на виховання.
- Розділ VI: Право неповнолітніх.

3. Заключні положення:

- Прикінцеві положення.
- Введення в дію Кодексу.

Кожен розділ поділений на статті, які детально регулюють відповідні аспекти сімейного життя та відносин. Давайте тепер розглянемо деякі ключові положення цього кодексу відповідно до структури:

1. Шлюб (Розділ I):

➤ Статті визначають умови укладення шлюбу, права та обов'язки подружжя, порядок розірвання шлюбу тощо.

2. Визнання та спростування батьківства (Розділ II):

➤ Регулює визнання та спростування батьківства, встановлення батьківства через судовий процес, добровільне визнання батьківства тощо.

3. Права та обов'язки батьків і дітей (Розділ III):

➤ Визначає права та обов'язки батьків щодо дітей, утримання, виховання, освіти, медичного обслуговування тощо.

4. Усиновлення та прийняття на виховання (Розділи IV і V):

➤ Регулюють процес усиновлення та прийняття на виховання, правовий статус усиновлених та прийнятих дітей, обов'язки усиновлювачів

тощо.

5. Право неповнолітніх (Розділ VI):

➤ Визначає правовий статус неповнолітніх, їхні права та обов'язки, піклування про них тощо.

Це лише загальний огляд структури та основних положень Сімейного кодексу України 2002 року. Кожна стаття містить детальні визначення, умови та вимоги, які регулюють відносини у сім'ї та захищають права членів сім'ї, особливо дітей.

Цей кодекс відіграє важливу роль у регулюванні сімейних відносин в Україні та забезпеченні захисту прав та інтересів членів сім'ї. Він встановлює основні правила, які спрямовані на створення стабільного та благополучного сімейного середовища в країні. Однак, як і будь-який правовий акт, його ефективність та актуальність можуть залежати від змін в суспільстві та потребах людей, тому він може періодично підлягати перегляду та модернізації[21].

9.2 Поняття шлюбу, умови й порядок його укладання

Шлюб - це юридично визнаний соціальний зв'язок між двома особами, який визначається законом та зазвичай має за мету створення стійкого та взаємовигідного партнерства. Укладання шлюбу включає в себе певні умови та порядок, які регулюються законом. Давайте розглянемо основні аспекти поняття шлюбу, а також умови й порядок його укладання:

1. Поняття шлюбу:

➤ Шлюб - це добровільне, законне об'єднання двох осіб, що має за мету створення стійких сімейних відносин. Це юридично визнаний соціальний статус, який надає певні права та обов'язки подружжю перед законом.

2. Умови укладання шлюбу:

➤ **Дорослість:** Особи, які укладають шлюб, повинні досягти віку, встановленого законом, щоб мати право на укладання шлюбу. В Україні цей вік становить 18 років.

➤ **Добровільність:** Шлюб має бути укладений добровільно без будь-яких форм примусу чи підштовхування.

➤ **Відсутність інших шлюбних зв'язків:** Особи, які бажають укласти шлюб, повинні бути одружені з іншими особами або мати діючий шлюбний зв'язок.

➤ **Відсутність родинних зв'язків:** Укладання шлюбу між близькими родичами (наприклад, між братом і сестрою, батьком і дитиною) зазвичай заборонене законом.

3. Порядок укладання шлюбу:

- Заява: Особи, які бажають укласти шлюб, зазвичай подають заяву до органу реєстрації актів цивільного стану.

- Реєстрація: Після розгляду заяви та відповідності всіх умов, встановлених законом, орган реєстрації актів цивільного стану реєструє шлюб.

- Видача свідоцтва: Після реєстрації шлюбу подружжя отримує свідоцтво про укладення шлюбу.

Укладання шлюбу - це серйозний крок, який вимагає від обох сторін відповідальності та зрілості. Він відображає бажання створити стійке та гармонійне партнерство, що базується на взаємоповазі, відкритості та взаємній підтримці.

Припинення шлюбу. Припинення шлюбу - це процес закінчення юридично визнаного соціального зв'язку між подружжям. В Україні, подібно до багатьох інших країн, існує декілька способів припинення шлюбу, які визначені законом. Основні способи припинення шлюбу включають:

1. Розірвання шлюбу (розлучення):

- Розлучення - це офіційне припинення шлюбу за рішенням суду. Для отримання розлучення одна зі сторін подає позов до суду, де аргументується причина розлучення (наприклад, непомірні розбіжності, зрада, насильство тощо). Суд вирішує про припинення шлюбу та розподіл майна та утримання дітей.

2. Розірвання шлюбу за згодою сторін (односторонній розірвання):

- Цей спосіб припинення шлюбу можливий у випадку, коли обидві сторони погоджуються на розірвання шлюбу та мають спільну заяву про це. Після подання заяви до органу реєстрації актів цивільного стану та визнання її обох сторін, шлюб вважається припиненим.

3. Смерть одного з подружжя:

- Смерть одного з подружжя є ще одним способом припинення шлюбу. При цьому інша сторона автоматично стає одинокою.

4. Анулювання шлюбу:

- Анулювання шлюбу - це визнання шлюбу недійсним з певних юридичних причин, які існують на момент укладання шлюбу. Наприклад, якщо одна зі сторін була вже одружена на момент укладання шлюбу, то шлюб може бути анульований.

В Україні розлучення та анулювання шлюбу відбуваються через судові процедури, а розірвання шлюбу за згодою сторін може здійснюватися через органи реєстрації актів цивільного стану. Важливо зауважити, що припинення шлюбу може мати серйозні наслідки для сторін, зокрема щодо подальшого

утримання дітей та розподілу майна, тому важливо процедуру припинення шлюбу проводити дбайливо та обдуманно[21].

9.3 Права та обов'язки подружжя

Права та обов'язки подружжя визначаються законом та моральними принципами, і вони спрямовані на створення здорового, гармонійного та стабільного сімейного середовища. Основні права та обов'язки подружжя включають:

Права подружжя:

➤ Право на взаємне поважання та підтримку: Кожен з подружжя має право на повагу, любов та підтримку від свого партнера.

➤ Право на спільне прийняття рішень: Подружжя мають право обговорювати та приймати спільні рішення з питань, що стосуються сімейного життя, виховання дітей, фінансів тощо.

➤ Право на спільне користування майном: Зазвичай майно, набуте під час шлюбу, є спільним для обох подружжя, і вони мають рівні права на його використання та розпорядження.

➤ Право на захист від насильства та зловживання: Кожен з подружжя має право на захист від будь-яких форм фізичного, емоційного або економічного насильства та будь-яких зловживань.

➤ Право на сексуальні відносини: Подружжя мають право на здорове, взаємно згодне та поважне спілкування в сексуальних відносинах.

Обов'язки подружжя:

➤ Обов'язок дбати одне про одного та про спільне благополуччя: Подружжя мають обов'язок дбати про фізичне та емоційне благополуччя свого партнера та сім'ї в цілому.

➤ Обов'язок виховувати дітей: Якщо у подружжя є діти, вони мають обов'язок забезпечувати їхнє виховання, розвиток та благополуччя.

➤ Обов'язок ділитися відповідальністю та обов'язками: Подружжя мають рівно ділити між собою домашні обов'язки, фінансові витрати та інші відповідальності.

➤ Обов'язок дотримуватися закону та взаємного згody: Подружжя мають дотримуватися закону та узгоджувати свої дії та рішення між собою.

➤ Обов'язок підтримувати взаємну повагу та злагоду: Подружжя повинні прагнути до вирішення конфліктів шляхом діалогу та компромісу, зберігаючи при цьому взаємну повагу та злагоду.

Ці права та обов'язки становлять основу здорових та щасливих сімейних відносин і сприяють розвитку взаєморозуміння, терпимості та взаємопідтримки в сім'ї[20].

9.4 Шлюбний договір

Шлюбний договір - це юридичний документ, укладений між майбутніми подружжями перед укладенням шлюбу або під час його укладення. Цей договір містить умови, які регулюють права та обов'язки подружжя у випадку розпаду шлюбу, а також інші питання, пов'язані з сімейними відносинами.

Основні аспекти шлюбного договору в цивільному праві включають:

➤ Розподіл майна: Шлюбний договір може містити умови щодо розподілу майна подружжя в разі розпаду шлюбу. Це може включати розподіл спільного майна, а також обов'язки сторін стосовно власності, набутої під час шлюбу.

➤ Аліменти та утримання: Договір може містити умови щодо аліментів та утримання в разі розлучення або розірвання шлюбу. Це включає питання про сплату аліментів, утримання дітей та інші фінансові аспекти після розпаду шлюбу.

➤ Права та обов'язки сторін: Договір може встановлювати права та обов'язки подружжя в сімейних відносинах, такі як виховання дітей, поділ обов'язків у домогосподарстві та інші аспекти сімейного життя.

➤ Порядок вирішення спорів: Шлюбний договір може містити положення щодо порядку вирішення спорів між подружжям у разі виникнення конфліктів або розбіжностей.

➤ Інші умови: Договір може містити інші умови, які сторони вважають важливими для регулювання їхніх відносин, такі як правила поведінки, умови житла, планування майбутніх подій тощо.

Важливо зазначити, що шлюбний договір повинен відповідати вимогам законодавства та бути укладений за взаємною згодою сторін. Також його умови можуть підлягати перегляду та зміні в подальшому, залежно від зміни обставин або потреб сторін [22].

Контрольні запитання до теми:

1. Що є предметом сімейного права як галузі права?
2. Розкрийте структуру сімейного кодексу
3. Умови та порядок укладення та припинення шлюбу.
4. Особисті немайнові права подружжя.
5. Зміст шлюбного договору

ТЕМА 10 ОСНОВИ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Трудове право України - це галузь права, яка регулює відносини між працівниками та роботодавцями. Воно встановлює права та обов'язки обох сторін у сфері праці, забезпечує захист прав працівників та встановлює порядок укладення, зміни та припинення трудових договорів.

Трудове право України включає в себе законодавство, міжнародні договори, нормативно-правові акти та інші правові документи, які регулюють працю та зайнятість населення. Основні аспекти трудового права включають умови праці, робочий час, оплату праці, відпустки, охорону праці та соціальне забезпечення працівників.

Метою трудового права є забезпечення справедливих та рівних умов праці для всіх працівників, захист їхніх прав та інтересів від будь-яких форм експлуатації та дискримінації, а також створення стабільного та гармонійного трудового колективу.

Трудове право в Україні базується на принципах конституційної гарантії права на працю, свободи вибору заняття, заборони дискримінації на робочому місці, а також принципів соціальної справедливості та захисту працівників[23].

10.1 Загальна характеристика джерел трудового права

Джерела трудового права - це нормативно-правові акти, які встановлюють права та обов'язки працівників і роботодавців, а також регулюють трудові відносини в країні. Основні джерела трудового права в Україні включають такі:

➤ Конституція України: Вона містить основні принципи трудових прав та гарантії, такі як право на працю, право на справедливую оплату праці, право на відпочинок та інші.

➤ Трудовий кодекс України: Це основний закон, що регулює трудові відносини в Україні. Він встановлює загальні правила з працевлаштування, робочого часу, оплати праці, відпусток, умов праці та інші аспекти трудового життя.

➤ Закони та підзаконні акти: До цієї категорії входять закони, які регулюють певні аспекти трудових відносин, такі як охорона праці, колективні переговори, соціальне забезпечення тощо. Підзаконні акти, такі як постанови

Кабінету Міністрів, міністерств та інших органів, розробляються для деталізації виконання законів.

➤ Колективні договори та угоди: Це угоди, укладені між профспілками та роботодавцями або між самими роботодавцями, що встановлюють умови праці та соціальні гарантії для працівників на підприємствах чи в галузях економіки.

➤ Міжнародні угоди та конвенції: Україна є учасницею багатьох міжнародних організацій, які укладають угоди та конвенції щодо трудових прав людини. Такі документи можуть впливати на трудове законодавство країни.

Джерела трудового права визначають права та обов'язки працівників і роботодавців, а також встановлюють правила трудових відносин, які повинні дотримуватися всіма сторонами.

Основним джерелом трудового права є Трудовий кодекс України. Це основний законодавчий акт, який регулює трудові відносини між працівниками і роботодавцями в Україні. Він містить правила та норми, що стосуються умов праці, захисту прав працівників, порядку укладення трудових договорів, відпусток, оплати праці, вирішення трудових спорів та інших аспектів трудового життя[24].

Основні характеристики Трудового кодексу України включають:

➤ Права та обов'язки сторін: Кодекс визначає права та обов'язки працівників і роботодавців у сфері праці, встановлюючи основні принципи, що регулюють трудові відносини.

➤ Умови праці: Кодекс визначає загальні умови праці, такі як тривалість робочого часу, режим роботи, робочі відпустки, режими робочих пауз, гарантії щодо охорони праці та умови праці специфічних категорій працівників.

➤ Трудові договори: Кодекс встановлює правила укладення, зміни та припинення трудових договорів між працівниками та роботодавцями.

➤ Оплата праці: Кодекс регулює питання, що стосуються оплати праці, включаючи мінімальний розмір заробітної плати, додаткові виплати, премії, компенсації та інші складові.

➤ Відпустки та відпочинок: Кодекс визначає правила надання відпусток, їх тривалість, порядок накопичення відпусткових днів, а також інші види відпочинку та відпусток, які доступні працівникам.

➤ Захист прав працівників: Кодекс встановлює механізми захисту прав працівників від дискримінації, незаконного звільнення, тисків та інших порушень трудового законодавства.

➤ **Вирішення трудових спорів:** Кодекс визначає порядок вирішення трудових спорів між працівниками та роботодавцями, включаючи процедуру арбітражу, колективних переговорів та інші способи.

Трудовий кодекс України є важливим інструментом регулювання трудових відносин, який сприяє створенню справедливих та стабільних умов праці для працівників і роботодавців[25].

Постатейний аналіз Трудового кодексу України включає розгляд основних положень цього законодавчого акту та їхнє тлумачення. Нижче наведено короткий огляд кожної глави Трудового кодексу України та її важливих статей:

Глава 1. Загальні положення

Статті 1-3: Визначають предмет, мету та основні принципи трудового законодавства.

Глава 2. Працівник і роботодавець

Статті 4-21: Встановлюють визначення понять "працівник" і "роботодавець", їх права та обов'язки, умови працевлаштування, дискримінації на робочому місці, робочого часу, робочих відпусток, виробничого календаря тощо.

Глава 3. Укладання та реєстрація трудового договору

Статті 22-26: Регулюють порядок укладення, формування та реєстрації трудового договору, його умови та вимоги.

Глава 4. Трудова дисципліна

Статті 27-42: Визначають правила та порядок забезпечення трудової дисципліни, відповідальність сторін за порушення трудових обов'язків, порядок застосування дисциплінарних стягнень.

Глава 5. Праця жінок

Статті 43-47: Регулюють особливості праці жінок, їх захист на робочому місці, обмеження у працевлаштуванні за станом здоров'я.

Глава 6. Трудовий заробіток і його гарантії

Статті 48-75: Встановлюють правила щодо розміру та способів оплати праці, гарантії щодо виплати заробітної плати, надання компенсацій та додаткових виплат, порядок збереження заробітку під час відпусток та інших випадків.

Глава 7. Трудовий відпочинок та час відпочинку

Статті 76-94: Регулюють правила та порядок надання відпусток, вихідних днів, робочих пауз, встановлення та зміни робочого графіка.

Глава 8. Гарантії соціального захисту працівників

Статті 95-122: Встановлюють механізми соціального захисту працівників, включаючи права на відпустки за станом здоров'я, материнські та відпустки в разі захворювання, надання гарантованих виплат та допомоги.

Глава 9. Регулювання колективних трудових відносин

Статті 123-156: Визначають правила формування, функціонування та розпуску профспілок, порядок проведення колективних переговорів, укладання та зміни колективних договорів.

Глава 10. Трудові спори

Статті 157-171: Регулюють порядок вирішення трудових спорів, включаючи процедуру позасудового та судового врегулювання спорів, участь профспілок та інших представницьких організацій у вирішенні спорів.

Це лише загальний огляд основних розділів і статей Трудового кодексу України. Кожна з цих глав містить більш детальні норми та вимоги, які регулюють трудові відносини в Україні[25].

10.2 Поняття та сторони трудового договору

Трудовий договір - це письмова угода між працівником і роботодавцем, яка встановлює умови працевлаштування, права та обов'язки сторін у сфері праці. Цей документ визначає основні аспекти працевлаштування, такі як умови оплати праці, робочий графік, обов'язки працівника та роботодавця, термін дії договору, порядок припинення трудових відносин та інші важливі питання.

Сторони трудового договору:

Сторонами трудового договору є працівник (працівниця) та роботодавець. Давайте розглянемо кожен з цих сторін детальніше:

1. Працівник (працівниця):

➤ Це фізична особа, яка укладає трудовий договір з роботодавцем.

➤ Процес укладення трудового договору передбачає прийняття працівником пропозиції про працевлаштування, прийняття цієї пропозиції та підписання договору.

➤ Професійна діяльність працівника може бути пов'язана з виконанням певних робіт, обов'язків та функцій на робочому місці відповідно до умов трудового договору.

➤ Працівник має право на отримання заробітної плати та інших вигод, передбачених законодавством та умовами договору.

➤ Він також має обов'язок виконувати свої робочі обов'язки відповідно до умов трудового договору, дотримуватися правил та внутрішніх положень роботодавця.

2. Роботодавець:

➤ Це юридична або фізична особа, яка пропонує працівникові працевлаштування та укладає з ним трудовий договір.

➤ Роботодавець зобов'язується забезпечити працівнику робоче місце, умови для виконання роботи, виплату заробітної плати та інших вигод.

➤ Він також зобов'язаний дотримуватися законодавства, що регулює трудові відносини, та умов трудового договору.

➤ Роботодавець може встановлювати внутрішні правила, положення та процедури, які повинні дотримуватися працівником під час виконання його професійних обов'язків.

➤ Він також зобов'язаний забезпечити безпеку та охорону здоров'я працівників на робочому місці та надавати їм необхідні умови для виконання роботи[26].

Отже, працівник і роботодавець є головними сторонами трудового договору, які взаємодіють для забезпечення ефективної працевлаштування та виконання професійних обов'язків.

Поняття трудового договору:

Трудовий договір є основою для встановлення трудових відносин між працівником і роботодавцем. Він містить такі основні елементи:

➤ Умови праці: Визначаються робочі обов'язки працівника, його посадові функції, місце та умови виконання роботи.

➤ Оплата праці: Встановлюються умови оплати праці, розмір заробітної плати, додаткові виплати, премії та інші види компенсації за працю.

➤ Робочий час та графік: Визначається тривалість робочого дня, тижня, графік роботи, перерви та інші аспекти робочого часу.

➤ Відпустки та відпочинок: Регулюється порядок надання відпусток, їх тривалість, порядок видачі щорічної відпустки та інші аспекти відпочинку працівника.

➤ Порядок припинення трудових відносин: Визначається порядок звільнення працівника або розірвання договору за взаємною згодою сторін, згідно з законодавством або умовами договору.

Трудовий договір є ключовим документом, який визначає права та обов'язки працівника та роботодавця, тому він повинен бути укладений письмово і відповідати вимогам трудового законодавства.

Трудовий договір, як правило, укладається у письмовій формі, що передбачено статтею 24 Кодексу законів про працю України. У ряді випадків це є обов'язковим. Наприклад, у випадку укладання договору з неповнолітнім, при організованому наборі працівників, при укладанні договору, який передбачає умови підвищеного ризику для здоров'я працівника, а також коли працівник

наполягає на письмовій формі укладення договору, а також у випадках укладення контракту.

Контракт є особливою формою укладання трудового договору. У контракті встановлюються обсяги пропонованої роботи та вимоги до якості і строків її виконання, строки дії контракту, права, обов'язки та взаємна відповідальність сторін, умови оплати та організації праці, підстави припинення та розірвання контракту, а також соціально-побутові та інші умови, необхідні для виконання взятих на себе сторонами зобов'язань з урахуванням специфіки роботи, професійних особливостей та фінансових можливостей підприємства, установи, організації чи роботодавця.

Укладення трудового договору між працівником і фізичною особою передбачає, що фізична особа повинна протягом тижневого строку з моменту фактичного допущення працівника до роботи зареєструвати укладений у письмовій формі трудовий договір у державній службі зайнятості. Укладення трудового договору оформляється наказом або розпорядженням роботодавця про зарахування працівника на роботу[27].

10.3 Колективні угоди та договори

Однією з основних цілей трудового права є сприяння соціальній згоді та співпраці між працедавцями і працівниками. Для досягнення цієї мети необхідне соціальне партнерство на різних рівнях - державному, галузевому та виробничому. Це передбачає налагодження діалогу між профспілками, урядом і підприємцями. Однією з форм цього партнерства є проведення переговорів і укладення колективних угод і договорів.

Колективні угоди і договори є важливими локальними нормативними актами, які встановлюються на державному, галузевому і регіональному рівнях. Колективна угода - це угода, яка укладається між власниками та органами, що представляють трудящих, з метою встановлення нормативних положень для регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин. Вона спрямована на узгодження інтересів держави, трудящих і власників, а також уповноважених ними органів.

Колективна угода - це документ, який укладається між представниками працівників (зазвичай профспілковою організацією) та роботодавцем (або його представником). Цей документ встановлює права і обов'язки сторін у сфері трудових відносин і може містити положення про заробітну плату, робочий час, умови праці, відпустки, соціальні виплати, порядок вирішення трудових спорів тощо.

Основними характеристиками колективної угоди є:

➤ Учасники: Колективна угода укладається між представниками працівників (профспілковою організацією або іншими представницькими структурами) та роботодавцем (або його представником).

➤ Предмет: Визначає область застосування угоди, включаючи права та обов'язки сторін, умови праці, заробітну плату, умови безпеки та гігієни праці, вирішення трудових спорів і т. д.

➤ Термін дії: Встановлює період часу, протягом якого діятиме угода. Зазвичай це може бути певна кількість років, після якої угода може бути переглянута або продовжена.

➤ Процедури укладання та зміни: Визначає процедури для укладання, перегляду та зміни угоди. Це може включати вимоги до проведення переговорів, участі сторін у процесі укладання та затвердження угоди.

➤ Вирішення спорів: Може містити положення про процедуру вирішення трудових спорів між сторонами[28].

Колективна угода є важливим інструментом для регулювання трудових відносин і забезпечення захисту інтересів як працівників, так і роботодавців.

Колективний договір - це письмова угода між профспілковою організацією (або іншим представницьким органом працівників) і роботодавцем (або його представником), яка встановлює умови праці, заробітну плату, умови безпеки та гігієни праці, процедури вирішення трудових спорів та інші аспекти трудових відносин на підприємстві чи в галузі.

Сторонами колективного договору є профспілкова організація або інша представницька організація працівників і роботодавець або його представник. Давайте розглянемо кожну з цих сторін докладніше:

1. Профспілкова організація (або інша представницька організація працівників):

➤ Профспілкова організація є головною представницькою структурою працівників на підприємстві чи в галузі.

➤ Вона захищає права та інтереси працівників, веде переговори з роботодавцями з питань умов праці, заробітної плати, умов безпеки праці та інших аспектів трудових відносин.

➤ Профспілкова організація укладає колективні договори в інтересах своїх членів та всіх працівників підприємства чи в галузі.

2. Роботодавець (або його представник):

➤ Роботодавець є особою чи організацією, яка надає робочі місця та забезпечує умови праці для працівників.

➤ Він представляє інтереси підприємства чи організації у переговорах з профспілковими організаціями щодо умов праці та інших питань, пов'язаних з трудовими відносинами.

➤ Роботодавець або його представник укладає колективний договір з профспілковою організацією з метою забезпечення стабільних трудових відносин та вирішення спірних питань на основі домовленостей.

Отже, колективний договір встановлюється між профспілковою організацією та роботодавцем (або його представником) з метою регулювання трудових відносин, захисту прав та інтересів працівників та забезпечення стабільності на робочому місці. Зміст колективного договору:

Зміст колективного договору може бути досить різноманітним і залежить від конкретних умов праці на підприємстві або в галузі.

Основні пункти, які можуть бути включені до колективного договору, включають:

- Умови праці та робочий час.
- Розмір заробітної плати та система оплати праці.
- Умови щодо охорони праці та безпеки.
- Порядок надання відпусток та відпочинку.
- Процедури вирішення трудових спорів.
- Права та обов'язки сторін у рамках трудових відносин.

Колективний договір є важливим інструментом для забезпечення гармонійних трудових відносин між працівниками та роботодавцями, а також для захисту інтересів працівників на підприємстві чи в галузі[29].

10.4 Поняття та види робочого часу. Час відпочинку та право на відпустку

Робочий час - це період, протягом якого працівник зобов'язаний знаходитися на роботі або виконувати обов'язки, пов'язані зі своєю трудовою діяльністю. Поняття робочого часу включає в себе як загальний обсяг часу, відведений для праці, так і розподіл цього часу на конкретні робочі години, дні тижня або зміни.

Види робочого часу:

➤ Повний робочий день: Це режим робочого часу, коли працівник працює весь робочий день, який встановлюється відповідно до законодавства або умов трудового договору. Зазвичай це 8 годин на день або 40 годин на тиждень.

➤ Неповний робочий день: Процент зменшення тривалості робочого часу порівняно з повним робочим днем.

➤ Робочі години: Це конкретний період у день, коли працівник зобов'язаний бути на роботі. Наприклад, з 9:00 до 17:00.

➤ Робочі зміни: Це частини робочого дня, розподілені між працівниками для забезпечення неперервності виробництва або обслуговування. Наприклад, ранкова, денна та вечірня зміни.

➤ Робочий тиждень: Це період, який визначається для виконання роботи і зазвичай складається з семи днів. Зазвичай робочий тиждень складається з п'яти робочих днів та двох вихідних.

➤ Гнучкий робочий графік: Це система організації робочого часу, яка дозволяє працівникам самостійно вибирати час початку та закінчення робочого дня в межах встановленого діапазону.

➤ Телеробота: Це форма організації робочого часу, коли працівник виконує свої обов'язки з дому або з будь-якого іншого місця за допомогою інформаційних технологій.

Ці різноманітні форми робочого часу використовуються для того, щоб враховувати різні потреби роботодавців та працівників, забезпечуючи водночас ефективність та здоров'я працівників.

Час відпочинку - це період, під час якого працівник не виконує працю та має можливість відновити свої сили, відпочити та відповідно відновити працездатність. Це важливий аспект трудових відносин, який регулюється законодавством та колективними угодами[30].

Види часу відпочинку включають:

➤ Щоденний відпочинок: Це період відпочинку протягом доби, після якого працівник має право на відпочинок. Зазвичай цей період складає не менше 11 годин відпочинку між робочими днями.

➤ Тижневий відпочинок: Це період відпочинку, який надається протягом тижня, зазвичай неперервний і триває не менше 24 годин. У багатьох країнах цей відпочинок припадає на неділю або інший день тижня, встановлений законодавством або колективними угодами.

➤ Річні відпустки: Це періоди відпочинку, які працівники мають право отримувати щороку на відповідних умовах. Річні відпустки часто надаються для відновлення сил, відпочинку та відповідної реабілітації.

➤ Відпочинок на свята та вихідні дні: Це періоди відпочинку, які надаються працівникам у зв'язку зі святами та вихідними днями, встановленими законодавством або колективними угодами.

➤ Додаткові відпустки: Це можуть бути спеціальні відпустки, надані працівникам з різних причин, таких як вагітність та пологи, хвороба членів сім'ї тощо.

Час відпочинку є важливим елементом трудових відносин, оскільки відповідний відпочинок дозволяє працівникам відновлювати енергію та продуктивність, що сприяє загальному благополуччю та здоров'ю працівників.

Право на відпустку є однією з важливих соціальних гарантій для працівників і визначається законодавством кожної країни. Відпустка призначена для відновлення працездатності, відпочинку та відновлення фізичного і психічного здоров'я працівника. Основні аспекти права на відпустку зазвичай включають:

➤ Тривалість відпустки: Законодавство зазвичай встановлює мінімальну тривалість відпустки, яка може варіюватися в залежності від стажу роботи або інших факторів.

➤ Умови надання: Процедура надання відпустки, строкові та формальні вимоги, які повинні бути виконані працівником і роботодавцем для отримання відпустки.

➤ Компенсація: Визначення оплати за час відпустки. Зазвичай це розмір заробітної плати протягом періоду відпустки.

➤ Додаткові види відпусток: Окрім щорічної оплачуваної відпустки, можуть існувати додаткові види відпусток, такі як лікарська відпустка, відпустка у зв'язку з доглядом за дитиною або хворим членом родини тощо.

➤ Права та обов'язки: Права та обов'язки як працівника, так і роботодавця у зв'язку з процесом надання та використання відпустки.

➤ Заборона примусової праці під час відпустки: Зазвичай законодавство передбачає заборону залучення працівника до праці під час його щорічної відпустки.

Ці аспекти можуть різнитися в залежності від країни та конкретного законодавства. Важливо, щоб як працівники, так і роботодавці були ознайомлені з відповідними законами та правилами, що стосуються відпустки.

Відпустки можна класифікувати за різними критеріями, такими як тривалість, мета, умови надання та інші.

Ось деякі основні види відпусток:

➤ Щорічна відпустка: Це найбільш поширений вид відпустки, який працівник має право отримати один раз на рік. Тривалість може варіюватися в залежності від законодавства країни або умов колективного договору.

➤ Лікарська відпустка: Ця відпустка надається працівникові у разі хвороби або травми. Тривалість і умови надання лікарської відпустки зазвичай регулюються законодавством.

➤ Відпустка у зв'язку з доглядом за дитиною або хворим членом родини: Присутній у багатьох країнах, цей вид відпустки надається працівникам, які мають доглядати за хворим членом родини або малолітньою дитиною.

➤ Відпустка за власний рахунок: Це відпустка, за яку працівник платить самостійно. Вона може бути використана для особистих подорожей або відпочинку.

➤ Відпустка за рахунок роботодавця: Деякі роботодавці можуть надавати додаткову оплачувану відпустку як частину компенсаційного пакету або як заохочення для працівників.

➤ Невикористана відпустка: Це відпустка, яку працівник не використав протягом певного періоду, і яка може бути передана на наступний рік або компенсована грошово.

➤ Соціальна відпустка: Цей вид відпустки може надаватися працівникам у разі великих подій, таких як одруження, народження дитини або смерть родича.

Це лише декілька основних видів відпусток, і в кожній країні або організації можуть існувати власні варіації та специфікації[28].

10.5 Підстави та порядок звільнення з роботи

Підстави та порядок звільнення з роботи можуть варіюватися в залежності від законодавства країни та умов працевлаштування, а також можуть бути визначені колективними договорами, внутрішніми положеннями компанії або трудовим законодавством. Однак, деякі загальні підстави та процедури звільнення зазвичай включають таке:

1. Звільнення за власним бажанням: Працівник може подати заяву про звільнення за власним бажанням, вказавши причину відхилення від роботи та дату, з якої він бажає покинути роботу. Зазвичай роботодавець повинен прийняти таку заяву і провести відповідні процедури звільнення.

2. Звільнення за порушенням трудових обов'язків: Якщо працівник порушує трудові обов'язки або правила компанії, роботодавець може розглянути питання про його звільнення. Зазвичай це вимагає проведення дисциплінарної процедури з пред'явленням обвинувачень та наданням можливості працівнику висловити свою позицію.

3. Звільнення за економічними або організаційними причинами: У випадку звільнення через скорочення або реструктуризацію, роботодавець може звільнити працівника через економічні або організаційні причини. Зазвичай це повинно бути повідомлено заздалегідь, а також може включати обговорення можливостей компенсації або інших форм підтримки для звільнених працівників.

4. Звільнення за медичними причинами: У разі тривалої хвороби або інвалідності, які перешкоджають виконанню трудових обов'язків, може бути

прийнято рішення про звільнення за медичними причинами. У багатьох країнах це може вимагати підтвердження відповідної медичної документації.

5. Індивідуальні або колективні домовленості: Підстави та процедури звільнення також можуть бути визначені угодами між роботодавцем і працівником або колективними договорами з профспілками.

В будь-якому випадку, процедура звільнення повинна відповідати законодавству та умовам, визначеним угодами між сторонами, і зазвичай повинна бути проведена відповідно до певних формальностей та процедур[30].

10.6 Трудова дисципліна та відповідальність за порушення трудової дисципліни.

Трудова дисципліна - це система правил, норм і вимог, які встановлені роботодавцем і призначені для забезпечення організованості, ефективності та безпеки праці на робочому місці. Вона охоплює широкий спектр аспектів поведінки та виконання обов'язків працівником відповідно до встановлених правил та норм.

Основні аспекти трудової дисципліни включають:

- Пунктуальність: Працівники повинні приходити на роботу вчасно та виконувати свої обов'язки у встановлені строки.
- Виконання обов'язків: Професійна діяльність працівників повинна відповідати вимогам посадової інструкції та умовам трудового договору.
- Додержання правил та інструкцій з охорони праці: Профілактика травм та нещасних випадків на робочому місці є важливим аспектом трудової дисципліни.
- Співробітництво та колективна робота: Працівники повинні співпрацювати з колегами та керівництвом для досягнення спільних цілей та завдань.
- Дотримання внутрішніх правил підприємства: Включає дотримання корпоративних правил, положень та процедур, встановлених роботодавцем.
- Відповідальність за дії та результати: Працівники мають нести відповідальність за свої дії та результати своєї праці.

Трудова дисципліна є важливим аспектом трудових відносин, оскільки вона сприяє ефективності та продуктивності працівників, забезпечує безпеку на роботі та сприяє створенню сприятливого робочого середовища.

Порушенням трудової дисципліни вважається повторне невиконання працівником своїх обов'язків без належних причин, якщо раніше на нього були застосовані санкції.

Дисциплінарна відповідальність передбачає, що працівник повинен відповісти за дисциплінарні порушення і піддатися санкціям, встановленим законодавством.

Дисциплінарне правопорушення - це умисне невиконання або недбале виконання працівником своїх обов'язків, за яке можуть бути застосовані дисциплінарні санкції. Основна мета дисциплінарної відповідальності - виховна, тобто впливати на поведінку працівника.

До видів дисциплінарних санкцій відносяться дисциплінарне стягнення та заходи дисциплінарного впливу.

За порушення трудової дисципліни працівника може бути застосовано тільки одну з таких санкцій, як догана або звільнення.

Звільнення та догана - це дві різні ситуації, що виникають у контексті працевлаштування.

1. Звільнення:

Звільнення — це розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця або працівника. Причини звільнення можуть бути різними, включаючи непридатність до виконання роботи, порушення трудової дисципліни, зміни в організації або зниження обсягу роботи тощо. Звільнення може бути як добровільним (згода сторін на розірвання трудового договору) так і примусовим, якщо одна зі сторін розірве договір без згоди іншої.

2. Догана:

Догана — це письмове попередження, яке роботодавець надає працівнику у зв'язку з порушенням ним трудової дисципліни, правил внутрішнього трудового розпорядку або інших нормативних актів. Догана може бути попередженням перед подальшими заходами, такими як звільнення.

Отже, основна відмінність між звільненням та доганою полягає в наслідках для працівника: звільнення означає припинення трудових відносин, тоді як догана є формою попередження за порушення трудових обов'язків і може мати подальші наслідки при повторних порушеннях.

Для окремих категорій працівників можуть передбачатися інші санкції, наприклад, для військовослужбовців.

Неповнолітній працівник не може бути покараний за відмову виконувати надурочну роботу або через недостатню кваліфікацію, непрацездатність або відсутність умов для виконання роботи.

Не можна застосовувати інші заходи впливу, не передбачені законом, такі як штрафи, зниження розряду тощо. Однак у випадку серйозного порушення технологічної дисципліни може бути знижено кваліфікацію.

Дисциплінарні стягнення накладаються органом, який прийняв працівника на роботу. Процедура накладення стягнень передбачає запит

пояснень від працівника та їх письмове обґрунтування. Стягнення має бути оголошене у відповідному наказі або розпорядженні та повідомлене працівнику під розписку.

Працівник має право оскаржити дисциплінарне стягнення в комісії по трудових спорах або суді. Якщо протягом року після накладення стягнення працівник не порушував трудову дисципліну, то вважається, що він не має дисциплінарних стягнень. Якщо ж працівник проявив себе як сумлінний працівник, стягнення може бути зняте до закінчення року[29].

Протягом дії дисциплінарного стягнення заходи заохочення до працівника не застосовуються.

Крім того, роботодавець може застосовувати інші заходи дисциплінарного впливу, такі як позбавлення премії або винагороди за результатами роботи.

Матеріальна відповідальність означає, що працівник повинен відшкодувати роботодавцю заподіяну йому шкоду внаслідок порушення трудових обов'язків. Цей вид відповідальності можливий лише у випадку вини працівника. Якщо майно було пошкоджено або знищено через крайню необхідність або з незалежних від працівника причин, матеріальна відповідальність виключається. Вона розповсюджується тільки на реально існуюче майно, а втрата прибутку не компенсується.

Матеріальна відповідальність може бути накладена незалежно від дисциплінарних, адміністративних або кримінальних санкцій. Як окремі працівники, так і їхні колективи можуть нести матеріальну відповідальність. Колективна матеріальна відповідальність встановлюється за згодою профспілки. Письмовий договір про це укладається між роботодавцем і всіма членами колективу.

Розмір заподіяної шкоди визначається на підставі фактичних витрат, враховуючи дані бухгалтерського обліку і зносу майна. У разі крадіжки, пошкодження або знищення матеріальних цінностей розмір шкоди визначається за ринковою вартістю на момент події.

Працівник, який завдав шкоду, може добровільно компенсувати її. Згідно з домовленістю, він може передати еквівалентне майно або відремонтувати пошкоджене.

Матеріальна відповідальність - це відповідальність працівника за завдані ним збитки або втрати майна роботодавця чи третіх осіб. Це може бути відшкодування шкоди або покриття витрат.

Основні види матеріальної відповідальності:

➤ Цивільно-правова відповідальність: Це відповідальність працівника перед роботодавцем чи третіми особами відповідно до цивільного

законодавства. Процедури відшкодування шкоди визначаються законом або угодою між сторонами.

➤ **Дисциплінарна відповідальність:** Відповідальність за порушення трудової дисципліни, яка може включати в себе матеріальну компенсацію за завдані збитки роботодавцю внаслідок порушень.

➤ **Штрафна відповідальність:** Це вид відповідальності, при якому працівник сплачує штраф за порушення певних правил або нормативів.

➤ **Матеріальна відповідальність за домовленістю:** Це відповідальність, яка передбачена угодою між працівником і роботодавцем або внутрішніми правилами компанії. Наприклад, угода про відшкодування збитків, якщо певні умови не виконуються.

➤ **Кримінальна відповідальність:** Якщо дії працівника призводять до злочинного порушення закону та завдають збитки, це може призвести до кримінальної відповідальності.

Вид і ступінь матеріальної відповідальності можуть визначатися законодавством, внутрішніми правилами компанії та угодами між сторонами[27].

10.7 Розв'язання індивідуальних та колективних трудових спорів

У сфері праці можуть виникати різноманітні конфліктні ситуації та спори, як і в будь-яких інших сферах.

Трудовий спір - це суперечка між роботодавцем та найманими працівниками, яка може виникнути у зв'язку з оплатою праці, переведенням на іншу посаду, звільненням, а також наданням певних пільг чи переваг.

Залежно від учасників спору трудові конфлікти можна розділити на:

➤ Індивідуальні - між роботодавцем та конкретним працівником;
➤ Колективні - між роботодавцем та певною групою найманих працівників, такою як трудовий колектив підприємства, кількома підприємствами, галузями тощо.

Індивідуальні трудові спори можуть бути вирішені через:

➤ Комісії по трудовим спорам (КТС), які створюються на підприємствах або організаціях;

➤ Районні (міські) суди.

КТС формуються загальними зборами трудового колективу, якщо кількість працюючих становить не менше 15 осіб. Працівник має право звернутися до КТС протягом трьох місяців з моменту порушення його прав. Рішення КТС обов'язкове для виконання як для роботодавця, так і для

працівника. У випадку незгоди з рішенням КТС, сторони можуть оскаржити його у суді протягом десяти днів з моменту отримання копії протоколу засідання КТС.

У колективних трудових спорах застосовуються такі кроки:

- Колектив формулює свої вимоги до роботодавця;
- Роботодавець розглядає ці вимоги протягом трьох днів;
- У разі відмови або незадовільного вирішення вимог, колектив повідомляє власника та органи влади протягом трьох днів;
- Починаються переговори між сторонами, відомі як примирна процедура, що складається з примирної комісії та трудового арбітражу.

Сторонам заборонено ухилятися від переговорів. Уповноважений представник найманих працівників є єдиним повноважним представником до моменту припинення трудового спору.

Примирна комісія розглядає спір протягом 5 днів.

Якщо примирна процедура не призвела до вирішення колективного трудового спору або роботодавець не виконує укладені угоди, то працівники мають право на страйк. Страйк - це тимчасове колективне припинення роботи працівниками з метою вирішення колективних трудових спорів та захисту їхніх професійних і соціально-економічних інтересів. Право на страйк закріплене у законодавстві України, зокрема в Конституції та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права.

Процедура проведення страйку передбачає обов'язкове попередження роботодавця та визначення місцеперебування учасників страйку. Участь у страйку є добровільною, і ніхто не може бути примушений до її прийняття або відмови. Зарплата працівників за час страйку не виплачується, але для них створюються спеціальні страхові фонди. Також, працівники, які не брали участі у страйку, але через його проведення не могли виконувати свої обов'язки, мають право на збереження зарплати. Організація страйку, який був визнаний судом незаконним, може бути розглянута як порушення трудової дисципліни[30].

10.8 Охорона праці.

Охорона праці - це комплекс організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних, медичних, соціально-економічних та правових заходів, спрямованих на збереження життя та здоров'я працівників на робочому місці, попередження та зменшення ризиків виникнення професійних захворювань та травм, а також створення безпечних і комфортних умов праці.

Основні принципи охорони праці включають:

➤ Принцип передбачення та запобігання: Основна ідея полягає у тому, щоб передбачати можливі небезпеки та ризики на робочому місці та приймати заходи для їх запобігання ще до їх виникнення.

➤ Принцип комплексності: Охорона праці вимагає комплексного підходу, який включає не лише технічні та інженерні засоби безпеки, але й соціально-економічні, медичні та правові заходи.

➤ Принцип відповідальності: Згідно з цим принципом, кожна сторона, включаючи роботодавців, працівників та державні органи, має свою частку відповідальності за забезпечення безпеки та здоров'я на робочому місці.

➤ Принцип індивідуального підходу: Охорона праці має бути адаптована до конкретних умов та потреб кожного робочого місця та кожного працівника.

➤ Принцип системності: Він передбачає впровадження системи управління охороною праці, яка включає планування, організацію, контроль та аналіз заходів з покращення умов праці.

➤ Принцип постійного вдосконалення: Охорона праці має бути постійною та систематичною, з урахуванням нових технологій, стандартів та вимог, а також аналізу результатів заходів щодо покращення умов праці.

Ці принципи становлять основу системи охорони праці і допомагають забезпечити безпеку та здоров'я працівників на робочому місці[31].

Контрольні запитання до теми:

1. Контракт – особлива форма трудового договору.
2. Основні умови укладання і розірвання трудового договору.
3. Поняття і методи забезпечення дисципліни праці.
4. Особливості трудової діяльності неповнолітніх.
5. Підстави припинення трудового договору.
6. Індивідуальний і колективний трудові спори.

ТЕМА 11 ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Основи адміністративного права України визначаються системою нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері виконання адміністративних функцій державних органів, контролю за їх діяльністю та правового регулювання взаємовідносин між державою та громадянами.

Основні складові адміністративного права України включають:

➤ Конституційні засади: Визначені Конституцією України основні принципи та завдання державної влади, в тому числі і адміністративної, такі як принцип верховенства права, принципи визначення та обмеження влади, правового захисту прав та свобод громадян тощо.

➤ Законодавство: Система законів, прийнятих Верховною Радою України та іншими органами законодавчої влади, які визначають права, обов'язки та відповідальність державних органів, посадових осіб та громадян перед державою.

➤ Нормативні акти виконавчої влади: Постанови, розпорядження та інші акти, що приймаються виконавчими органами з метою забезпечення виконання законів та реалізації адміністративної політики держави.

➤ Судова практика: Рішення судів у справах, що стосуються адміністративних правопорушень та конфліктів між державними органами та громадянами.

➤ Міжнародно-правові акти: Ратифіковані Україною міжнародні угоди та конвенції, що містять норми, які регулюють адміністративні відносини.

➤ Принципи адміністративного права: Сукупність основних принципів, які визначаються як загальноприйняті та обов'язкові для застосування в адміністративному праві, такі як принцип законності, принцип дійсної волі, принцип рівності перед законом тощо[32].

Ці основи адміністративного права України формують загальний правовий контекст, що регулює адміністративні відносини в державі та визначає права та обов'язки учасників цих відносин.

Адміністративне право, що походить від слова «адміністрація» (латинською мовою - управління), іноді відоме як право управління, встановлює норми та правила, які регулюють суспільні відносини в сфері управління державним господарством, освітою, охороною здоров'я, наукою, культурою та ін.. Норми адміністративного права спрямовані на забезпечення

реалізації соціально-економічних та політичних прав громадян, визначених у Конституції, наприклад, встановлюють порядок прийому до вузів.

Адміністративно-правові відносини поділяються на три основні групи:

- між органами державного управління та державними підприємствами;
- між органами державного управління та суспільними організаціями;
- між органами державного управління та громадянами.

Особливість адміністративних правовідносин полягає в тому, що завжди однією зі сторін в них виступає орган державного управління. Адміністративне право закріплює правові та організаційні форми участі громадян у державному управлінні, встановлює посадові правила поведінки як для компетентних органів і посадовців, так і для звичайних громадян.

Через норми адміністративного права держава здійснює в життя важливі організаційні заходи економічного та соціально-культурного характеру для задоволення суспільних потреб і забезпечення нормальних умов життя своїх громадян. Отже, адміністративне право регулює управлінські суспільні відносини і контроль.

Предмет адміністративного права фактично складають управлінські суспільні відносини та контроль. Норми адміністративного права регулюють діяльність органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, державних та недержавних підприємств, установ, організацій, а також впливають на конкретних осіб через правила, якими визначається їхня поведінка в таких сферах, як дорожній рух, водокористування, пожежна безпека та інші[32].

Особливості адміністративно-правових відносин:

➤ Нерівність сторін: Одна сторона завжди має юридично владні повноваження по відношенню до іншої сторони. Орган державного управління часто має більше повноважень, ніж громадянин або організація, з яким він взаємодіє.

➤ Ініціатива у виникненні: Адміністративно-правові відносини можуть виникати за ініціативою будь-якої зі сторін, включаючи органи управління, громадян або організації. Згода другої сторони не завжди є обов'язковою умовою виникнення таких відносин.

➤ Розв'язання суперечок: Адміністративно-правові суперечки зазвичай вирішуються в адміністративному порядку, шляхом безпосереднього юридично владного і одностороннього розпорядження повноважного органу управління або посадовця.

➤ Відповідальність перед державою: За порушення вимог адміністративно-правових норм сторони несуть відповідальність перед державою, а не перед один одним.

Залежно від характеру юридичного зв'язку між сторонами можна виділити два типи адміністративно-правових відносин:

➤ Вертикальні: Відбуваються між сторонами, у яких одна сторона має владні повноваження, відсутні у іншої (наприклад, між вищими та нижчими органами управління).

➤ Горизонтальні: Такі відносини виникають між сторонами, які юридично рівноправні (наприклад, між громадянином і органом управління)[32].

11.1 Загальна характеристика КУпАП

КУпАП або Кодекс України про адміністративні правопорушення є ключовим законодавчим актом, який регулює порядок визначення, відповідальність та покарання за адміністративні правопорушення в Україні. Ось загальна характеристика КУпАП:

1. Сфера застосування: Кодекс застосовується до всіх адміністративних правопорушень, тобто дій (чи бездіяльності), які протирічать встановленим законом адміністративним нормам.

2. Визначення адміністративного правопорушення: КУпАП містить перелік адміністративних правопорушень та встановлює їх ознаки, що дозволяє ідентифікувати порушення та визначати відповідальність за них.

3. Покарання та відповідальність: Кодекс визначає можливі покарання за адміністративні правопорушення, такі як штрафи, конфіскація майна, адміністративний арешт тощо. Також він визначає компетентні органи, що мають право застосовувати покарання.

4. Процедура розгляду справ: Кодекс встановлює процедуру розгляду справ про адміністративні правопорушення, включаючи правила припинення провадження, права та обов'язки сторін, порядок оскарження рішень тощо.

5. Гарантії прав громадян: КУпАП містить положення, що гарантують права громадян під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, такі як право на захист, право на обґрунтоване рішення тощо.

6. Правова відповідальність органів, які застосовують адміністративні покарання: Кодекс встановлює відповідальність за надмірне вживання адміністративних покарань та невиконання процедурного порядку.

Постатейний аналіз Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) дозволяє докладно розглянути кожну статтю цього

законодавчого акту, його структуру та основні принципи. Нижче подано загальний огляд КУпАП з вказівкою на основні розділи та статті:

Розділ I. Загальні положення

Розділ II. Відповідальність за адміністративні правопорушення

Розділ III. Порядок притягнення до адміністративної відповідальності

Розділ IV. Захист прав та інтересів осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності

Розділ V. Вирішення спорів

Розділ VI. Заключні положення

Цей аналіз надає загальний огляд Кодексу України про адміністративні правопорушення та допомагає зрозуміти його структуру та основні положення. Загалом, КУпАП є важливим інструментом в сфері правопорядку та забезпечує ефективний механізм вирішення адміністративних правопорушень в Україні[33].

11.2 Поняття, ознаки та склад адміністративного правопорушення

Адміністративне правопорушення (провина) - це незаконна дія або бездіяльність, яка порушує державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, або встановлений порядок управління, за які законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Відмінною рисою адміністративної провини є те, що вона відрізняється від злочину за ступенем суспільної небезпеки дії. Також її слід відрізнити від дисциплінарної провини, яка пов'язана з порушенням трудової або службової дисципліни працівників і за яку передбачена відповідальність в дисциплінарному порядку.

Основними ознаками адміністративного правопорушення є:

- Протиправність: Дія чи бездіяльність є протиправною, оскільки порушує законом передбачені норми.
- Винність: Дія або бездіяльність здійснюється з усвідомленням (умисно) або з необережністю щодо наслідків.
- Суспільна шкідливість: Дія чи бездіяльність спричиняє шкоду або створює загрозу для суспільних відносин, що охороняються законом.
- Адміністративна відповідальність: За адміністративне правопорушення передбачена відповідна адміністративна відповідальність у вигляді адміністративних стягнень.

Склад адміністративного правопорушення включає:

1. Об'єкт: Суспільні відносини, що охороняються адміністративним правом.

2. Суб'єкт: Особа, яка досягла 16-річного віку, здійснила протиправну дію або бездіяльність.

3. Об'єктивну сторону: Зовнішні прояви провини, такі як місце, час, спосіб і обставини, що характеризують саму дію або бездіяльність.

4. Суб'єктивну сторону: Психологічні аспекти, такі як вина, мета та мотиви скоєння провини.

Реальне діяння вважається адміністративною провинною, коли воно містить усі елементи, визначені законом, оскільки відсутність хоча б одного з них означає відсутність складу в цілому.

Основні види адміністративних правопорушень охоплюють широкий спектр сфер, які включають:

➤ Замах на права громадян і здоров'я населення: Включає в себе дії або бездіяльність, які ставлять під загрозу права та здоров'я громадян.

➤ Порухення виборчих прав громадян: Це дії, які перешкоджають вільному виразу волі виборців під час виборів або референдумів.

➤ У сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'ятників історії і культури: Включає дії, що спричиняють шкоду природному середовищу, порушують правила використання природних ресурсів або пошкоджують пам'ятники історії та культури.

➤ У сфері промисловості, будівництва: Порухення правил і стандартів, які стосуються промислового виробництва і будівництва.

➤ У сфері використання електричної і теплової енергії: Наприклад, незаконне підключення до електромережі або порухення правил безпеки використання енергії.

➤ Порухення ветеринарно-санітарних правил: Включає дії, які порушують правила здоров'я тварин та безпеки харчових продуктів.

➤ На транспорті, в області дорожнього господарства і зв'язку: Порухення правил дорожнього руху, незаконне використання транспортних засобів та інші адміністративні правопорушення, пов'язані з транспортом і зв'язком.

➤ У сфері житлових прав громадян, житлово-комунального господарства і впорядкування: Включає порухення правил надання житлових послуг, правил земельного використання та інші.

➤ У сфері торгівлі, фінансів і кустарно-ремісничих промислів: Порухення правил торгівлі, фінансових норм та стандартів якості.

➤ У сфері громадського порядку і суспільної безпеки: Включає дії, які порушують громадський порядок та створюють загрозу суспільній безпеці.

➤ У сфері стандартизації, якості продукції і метрології: Порухення стандартів якості продукції та норм метрології.

Щодо питань власності: Наприклад, незаконне використання чужої власності або порушення прав власності.

Об'єктом адміністративного правопорушення може бути будь-який порушений законом порядок управління чи встановлені правила і норми. Оскільки адміністративне право має комплексний характер, адміністративна відповідальність передбачена нормами інших галузей права, таких як фінансове, земельне, екологічне та ін.[34].

11.3 Адміністративна відповідальність та види адміністративних стягнень

Адміністративне право, яке має комплексний характер, передбачає відповідальність за адміністративні порушення у різних галузях права, таких як фінансове, земельне, екологічне і інші. На жаль, на сьогоднішній день відсутній уніфікований перелік адміністративних правопорушень, що ускладнює процес їх застосування.

Адміністративна відповідальність - це форма юридичної відповідальності, яка виявляється у накладенні відповідних адміністративних стягнень компетентними органами та посадовцями на осіб, що скоїли адміністративні правопорушення.

Адміністративною відповідальністю обтяжуються як громадяни, так і посадовці. Громадяни несуть відповідальність за свої дії після досягнення 16 років, тоді як для осіб у віці від 16 до 18 років застосовуються спеціальні заходи, передбачені статтею 241 КпАП України.

Характерною особливістю адміністративної відповідальності є відсутність відносин підлеглості між органом або посадовцем, що накладає стягнення, і особою, яка вчинила правопорушення.

Основні риси адміністративної відповідальності полягають у такому:

- вона передбачена як законами, так і підзаконними актами, містить норми про адміністративні правопорушення;
- підставою для її застосування є саме правопорушення;
- суб'єктами можуть бути як фізичні особи, так і колективні утворення;
- передбачені адміністративні стягнення;
- вони накладаються різними уповноваженими органами та посадовцями, такими як виконавчі органи, місцеве самоврядування, суди та інші;
- стягнення накладаються на осіб, які не підпорядковані органу або посадовцю, що накладає стягнення;

- застосування адміністративних стягнень не призводить до судимості або звільнення з роботи;
- заходи адміністративної відповідальності застосовуються згідно з відповідним законодавством.

Види адміністративних стягнень включають:

- Попередження - офіційне застереження, зафіксоване письмово або іншим чином.
- Штраф - сплата певної грошової суми в дохід держави.
- Оплатне вилучення - примусове вилучення предмету порушення і його подальша реалізація, а виручена сума передається колишньому власнику.
- Конфіскація - безвідплатне обіг предмету порушення в дохід держави.
- Позбавлення спеціального права - позбавлення права на певну діяльність (наприклад, управління транспортним засобом).
- Виправні роботи - виконання робіт з відшкодуванням втрат до 20% заробітку в дохід держави, лише за рішенням суду.
- Адміністративний арешт - затримка до 15 діб з примусовою працею[35].

Органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, включають адміністративні комісії, виконкоми, суди, органи внутрішніх справ і державні інспекції.

Протокол про адміністративне правопорушення складається уповноваженим посадовцем і не потрібен, якщо стягується штраф на місці без заперечень від правопорушника.

Адміністративна відповідальність за порушення законодавства передбачена не тільки для дорослих, але і для неповнолітніх, тобто осіб, які ще не досягли повноліття. Неповнолітні відповідають за свої дії перед законом у випадках порушення адміністративних правил та норм.

Однак, оскільки неповнолітні не мають повноцінного правового статусу, за ними застосовуються специфічні процедури та стягнення. Зазвичай такі випадки розглядаються в спеціальних установах або органах, відповідальних за дітей та молодь.

При вирішенні питань щодо адміністративної відповідальності неповнолітніх важливу роль відіграє врахування їхнього віку, психологічних особливостей та соціального середовища. Мета застосування адміністративних заходів у відношенні неповнолітніх - не тільки покарання за порушення, але й їхня реабілітація та виховання для уникнення подібних ситуацій у майбутньому[36].

Адміністративна відповідальність неповнолітніх має свої особливості порівняно з відповідальністю дорослих. Ось деякі з них:

➤ Спеціальна процедура розгляду справ: Для неповнолітніх існують спеціальні органи або процедури, які розглядають їхні справи. Це може бути суд, спеціалізована адміністративна комісія або інший орган, уповноважений розглядати випадки, пов'язані з неповнолітніми.

➤ Урахування віку і розвитку: При визначенні відповідальності для неповнолітніх враховується їхній вік, рівень зрілості та розвитку. Стягнення може бути менш суворим або спрямованим на виховання та реабілітацію.

➤ Специфічні види стягнень: Для неповнолітніх можуть застосовуватися специфічні види стягнень, такі як освітні заходи, робота на користь громадськості або розмовні заходи з педагогічним супроводом.

➤ Участь батьків або опікунів: У процесі вирішення справ про адміністративні правопорушення неповнолітніх може бути важлива участь їхніх батьків або опікунів. Це може включати консультації, підтримку та участь у виховних заходах.

➤ Більший акцент на вихованні та реабілітації: Основною метою стягнень для неповнолітніх є не лише покарання, але і виховання та реабілітація. Тому часто заходи спрямовані на виховання свідомого ставлення до закону та запобігання подібним порушенням у майбутньому[36].

Контрольні запитання до теми:

1. Що є предметом адміністративного права?
2. Розкрийте структуру Кодексу про адміністративні правопорушення.
3. Дайте визначення адміністративному правопорушенню.
4. Склад адміністративного правопорушення.
5. Охарактеризуйте основні види адміністративних стягнень.
6. Які особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх?

ТЕМА 12 ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Кримінальне право - це галузь права, яка встановлює норми, принципи та процедури, пов'язані з кримінальною відповідальністю, злочинами та покараннями за їх вчинення. Основною метою кримінального права є захист суспільства від злочинів та забезпечення правопорядку шляхом встановлення правил, які регулюють поведінку осіб у суспільстві та визначають наслідки порушень цих правил.

Кримінальне право визначає такі основні поняття:

➤ Злочин - це дія або бездіяльність, що містить об'єктивну та суб'єктивну сторони, яка загрожує громадському порядку, суспільній безпеці, майновим і особистим правам людини та громадянина.

➤ Кримінальна відповідальність - це обов'язковість відповідати перед законом за вчинення злочинів. Вона передбачає застосування покарання до особи, яка винна у вчиненні злочину.

➤ Покарання - це суспільно-небезпечна міра впливу, яка застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні злочину відповідно до встановлених законом процедур та норм.

➤ Принципи кримінального права - це основні принципи, які лежать в основі кримінального законодавства і визначають його цілі, завдання та принципові підходи до захисту прав людини та громадянина.

Крім того, кримінальне право визначає такі поняття, як процесуальні та субстанціальні норми, докази, заходи безпеки, права та обов'язки підозрюваних, обвинувачених, потерпілих та інших учасників кримінального процесу[37].

Основи кримінального права України визначаються законодавством, яке включає Кримінальний кодекс України та інші нормативно-правові акти, що регулюють питання кримінального права.

Основні принципи та засади кримінального права України включають:

➤ Принцип законності: Усі кримінальні правопорушення та відповідальність за них повинні бути чітко визначені і встановлені законом.

➤ Принцип гуманності та справедливості: Кримінальне право має спрямовуватися на захист прав та свобод людини і громадянина, забезпечення справедливості і виправлення порушень закону.

➤ Принцип презумпції невинності: Кожна особа вважається невинною до того часу, поки вину не буде доведено в судовому порядку і встановлено вироком суду.

- Принцип обмеження кримінальної відповідальності: Кримінальна відповідальність застосовується лише за вчинення важких або особливо небезпечних злочинів, які шкодять суспільству.
- Принцип пропорційності покарання: Покарання повинно бути пропорційним вчиненому злочину та обставинам його скоєння.
- Принцип індивідуалізації відповідальності: Покарання має бути залежним від особистих характеристик винного та обставин його справи.
- Принцип рецидиву: У разі повторного вчинення злочину або виявлення рецидивіста застосовуються посилені заходи відповідальності.
- Принцип правової допомоги і захисту: Кожна особа має право на захист своїх прав та інтересів у кримінальному судочинстві, а також на отримання правової допомоги.
- Принцип дії міжнародного права: Кримінальне право України враховує міжнародні договори та угоди, ратифіковані Україною, що регулюють питання кримінального права та прав людини[38].

12.1 Загальна характеристика Кримінального кодексу України

Кримінальний кодекс України є основним законодавчим актом, що регулює кримінально-правові відносини в Україні. Він містить систематизовану і узагальнену нормативну базу щодо злочинів, їх кваліфікації, відповідальності за них та заходів, що застосовуються до осіб, винних у вчиненні правопорушень.

Загальна характеристика Кримінального кодексу України включає такі аспекти:

- Структура та складність: ККУ складається з розділів, статей, частин, пунктів та абзаців, які детально описують різноманітні аспекти кримінально-правових норм.
- Кримінальні злочини: Кодекс визначає перелік злочинів, їх характеристики, ознаки та визначення відповідальності за їх вчинення.
- Відповідальність за злочини: ККУ передбачає відповідальність за вчинення злочинів у вигляді покарань, які можуть бути застосовані до винних осіб.
- Процедури кримінального переслідування: Кодекс визначає порядок та процедури, які використовуються органами правопорядку під час розслідування кримінальних справ та проведення судових процесів.
- Гарантії прав осіб, звинувачених у злочинах: ККУ містить положення, що забезпечують права та свободи осіб, які перебувають під кримінальним обвинуваченням або притягнені до кримінальної

відповідальності.

➤ Кримінальна політика і принципи правосуддя: ККУ відображає принципи, на яких ґрунтується кримінальна політика держави, такі як принципи законності, правосуддя, гуманності, пропорціональності та інші.

Кримінальний кодекс України є важливим інструментом у забезпеченні правопорядку та боротьбі зі злочинністю в українському суспільстві.

Постатейний аналіз Кримінального кодексу України (ККУ) може бути досить об'ємним, оскільки кодекс складається з численних розділів, статей, частин, пунктів та абзаців.

Загальний огляд основних розділів та положень ККУ:

1. Загальна частина:

- Розділ I: Загальні положення
- Розділ II: Кримінальна відповідальність та покарання
- Розділ III: Кримінальна відповідальність неповнолітніх
- Розділ IV: Строк давності злочинів і виконання покарань

2. Особлива частина:

- Розділ V: Злочини проти особи
- Розділ VI: Злочини проти громадської безпеки
- Розділ VII: Злочини проти громадського порядку
- Розділ VIII: Злочини проти власності
- Розділ IX: Злочини проти правосуддя
- Розділ X: Злочини проти господарства
- Розділ XI: Злочини проти інформаційної безпеки

3. Особливі частини кримінального законодавства:

- Розділ XII: Військові злочини
- Розділ XIII: Злочини, вчинені громадянами інших країн або особами

без громадянства за межами України

4. Прикінцеві та перехідні положення:

- Розділ XIV: Прикінцеві положення
- Розділ XV: Перехідні положення

Кожен розділ містить ряд статей, які детально регулюють питання відповідної тематики. Наприклад, статті 121-135 визначають злочини проти особи, статті 136-162 стосуються злочинів проти громадської безпеки, а статті 191-197 регулюють військові злочини.

Кримінальний кодекс України є ключовим документом, що визначає кримінально-правові норми та відповідальність за їх порушення в Україні[39].

12.2 Поняття, ознаки та склад злочину

Кримінальне право визначає злочин як об'єктивно незаконну діяння (дію або бездіяльність), що соціально небезпечна і яка наносить шкоду громадському порядку, державі або громадянам, і за яку, передбачено кримінальну відповідальність.

Основні ознаки злочину включають:

➤ Об'єктивна сторона злочину: Це конкретне діяння або бездіяльність, яке протирікає закону. Об'єктивна сторона може бути виражена у вчиненні певних дій (наприклад, крадіжка, убивство) або у відсутності необхідних дій (наприклад, ненадання допомоги потерпілому).

➤ Суб'єктивна сторона злочину: Це умисел або необережність, які характеризують ставлення особи до своїх дій. Умисел передбачає намір вчинити злочин, тоді як необережність виявляється у свідомому ризику вчинення злочину без наміру.

➤ Суспільна небезпечність дії: Дія або бездіяльність має потенційно шкідливі наслідки для громадського порядку, держави або громадян.

➤ Законність злочину: Злочин має бути передбачений і кваліфікований законом як злочин, за який передбачена кримінальна відповідальність.

Склад злочину визначається як комплекс об'єктивних і суб'єктивних елементів, які підтверджують суспільно небезпечну дію як злочин. Ця модель містить такі складові:

➤ Об'єктивний склад злочину: Охоплює зовнішні прояви злочину, такі як дії чи бездіяльність, які порушують закон. Об'єктивний склад може виявлятися у вчиненні певних дій або відсутності необхідних дій.

➤ Суб'єктивний склад злочину: Це внутрішня сторона злочину, яка відображає наміри або ставлення особи до своїх дій. Суб'єктивний склад може бути виражений у винності (умисел) або недбалості (необережність) злочинця.

Для визнання вини особи у вчиненні злочину, необхідно підтвердити існування обох складових - об'єктивного і суб'єктивного. Це означає, що треба довести факт самої дії або бездіяльності, а також показати, що особа мала намір вчинити ці дії або свідомо прийняла ризик їх вчинення.

Об'єктивний склад включає об'єкт злочину, об'єктивну сторону, суб'єкт злочину та суб'єктивну сторону. Ці компоненти необхідно довести в сукупності для визнання особи винною в скоєнні злочину. Наявність хоча б однієї з цих складових відсутня визначає відсутність складу злочину та відсутність підстав

для кримінальної відповідальності. При всіх складових несуть відповідальність тільки особи, які досягли віку, передбаченого законом[40].

Розглянемо різноманітні види злочинів за їхніми об'єктами злочинних посягань:

➤ Проти держави: Сюди входять злочини, спрямовані на порушення конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності або інших основ національної безпеки.

➤ Проти державної і колективної власності: Це злочини, які спрямовані на незаконне заволодіння або пошкодження державної або колективної власності.

➤ Проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи: Це злочини, що ставлять за мету нанесення шкоди фізичному або психологічному стану людини, обмеження її свободи або порушення її гідності.

➤ Проти політичних і трудових прав громадян: Ці злочини спрямовані на обмеження прав людей на політичну діяльність або на захист їх трудових прав.

➤ Проти індивідуальної власності громадян: Це злочини, які порушують права особи на її особисте майно.

➤ Господарські злочини: Сюди включаються порушення законодавства в сфері господарювання, які завдають шкоди економіці чи інтересам держави.

➤ Посадові злочини: Це порушення закону особами, які мають державні чи службові обов'язки.

➤ Проти правосуддя: Сюди входять дії, що спрямовані на завдання шкоди справедливості, порушення процесуальних норм або перешкоджання проведенню справедливого судового розгляду.

➤ Проти порядку управління: Це дії, спрямовані на порушення законності та ефективного управління державою.

➤ Проти суспільної безпеки, громадського порядку і народного здоров'я: Сюди входять злочини, що ставлять під загрозу загальний порядок і безпеку суспільства, включаючи злочини проти громадського здоров'я.

➤ Військові злочини: Це порушення міжнародного гуманітарного права або військового законодавства, які вчинені військовослужбовцями або особами, що перебувають під їхнім командуванням.

Згідно ступеня суспільної небезпеки, злочини можна розділити на категорії: особливо тяжкі, тяжкі, менш тяжкі та злочини, які не представляють великої суспільної небезпеки.

Стадії здійснення злочину включають приготування до злочину, замах на його вчинення та закінчений злочин, коли злочинний намір повністю реалізований і вчинене діяння містить всі ознаки складу злочину[41].

Обставини, які виключають злочинність діяння та звільнення від кримінальної відповідальності. Обставини, які можуть виключати злочинність діяння, називаються підставами для звільнення від кримінальної відповідальності. Ось деякі з них:

➤ Діяння в справедливій обороні: Якщо особа вчинила дії у відповідь на безпосередню загрозу для свого життя, здоров'я або майна, це може бути визнано законною обороною.

➤ Стан неповноцінності або непритомності: Якщо особа у момент вчинення дії перебувала в стані психічної неповноцінності, непритомності або іншого стану, який унеможлилював усвідомлення її дій, вона може бути звільнена від кримінальної відповідальності.

➤ Діяння за підставою договору: У деяких випадках, якщо особа діяла за згодою іншої особи або відповідно до умов договору, це може бути виключено зі списку злочинних дій.

➤ Виконання службових обов'язків: Якщо діяння було вчинено в межах виконання службових обов'язків і відповідало законодавству або вказівкам вищого начальства, то це може бути вважено законним.

➤ Відсутність вини: Якщо особа не мала наміру вчинити злочин і не діяла усвідомлено або необережно, її може бути звільнено від кримінальної відповідальності.

➤ Законна необхідність: Якщо діяння виконане відповідно до законних вимог або необхідно для запобігання великій шкоді чи загрозі загальному благополуччю, то це може бути визнано виправданим.

➤ Добровільне відшкодування збитків: Якщо особа добровільно відшкодувала завдану шкоду або врегулювала ситуацію, це може вплинути на рішення суду щодо кримінальної відповідальності[42].

Ці обставини визначаються судом або правоохоронними органами в рамках кримінального провадження і можуть бути використані для виправдання або пом'якшення вироку.

Звільнення від кримінальної відповідальності - це юридичний статус, коли особа, яка була підозрювана або обвинувачена у вчиненні злочину, визнається не винною і не тягне за собою кримінальних наслідків. Це може статися з різних причин, таких як:

➤ Невстановлення факту злочину: Якщо в результаті слідства не було доведено вини підозрюваної особи за вчинення злочину.

➤ Встановлення невинності: Якщо суд визнає обвинуваченого

невинним на підставі наявної доказової бази.

➤ Застосування екстериторіальності: Якщо вчинене діяння не підпадає під юрисдикцію даної країни, наприклад, якщо злочин був вчинений за межами території держави або має міжнародний характер.

➤ Діяння в справедливій обороні: Якщо особа вчинила дії в оборону себе, іншої особи або майна від безпосередньої загрози, вона може бути звільнена від кримінальної відповідальності.

➤ Деякі юридичні причини: Існують різні юридичні технічності або технічні причини, які можуть призвести до звільнення від кримінальної відповідальності, такі як порушення процедурних правил, дефекти в доказах тощо.

Звільнення від кримінальної відповідальності означає, що особа не понесе покарання за вчинений злочин і збереже свої права і свободи[43].

12.3 Особливості кримінальної відповідальності

Основні види покарань в кримінальному праві включають:

➤ Позбавлення волі: Це найбільш рішуче та серйозне покарання, яке полягає у позбавленні волі засудженого на певний строк у пенітенціарних установах.

➤ Штраф: Особа зобов'язується сплатити певну суму грошей в якості покарання за вчинений злочин.

➤ Громадські роботи: Засуджений виконує певний обсяг громадських робіт безоплатно у визначеному місці та часі.

➤ Конфіскація майна: Це покарання полягає у позбавленні особи права володіння та користування певним майном.

➤ Позбавлення спеціальних прав: Засуджений може бути позбавлений певних прав, таких як право на керування автотранспортом або право на володіння зброєю.

➤ Попередження: Засуджений отримує офіційне попередження щодо подальшого вчинення злочинів.

➤ Умовне покарання: Засуджений може бути звільнений від відбування покарання або йому може бути призначено строк випробування під умовою дотримання певних умов.

➤ Дисциплінарне покарання: Це застосовується у відносинах між військовослужбовцями або в інших сферах, де діють специфічні правила дисципліни.

➤ Інші види покарань: Вони можуть включати такі заходи, як обмеження прав і свобод, виключення з деяких сфер діяльності тощо.

Ці види покарань можуть бути застосовані окремо або в поєднанні з іншими залежно від важкості злочину, обставин скоєння та особистих характеристик засудженого.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх відрізняється від кримінальної відповідальності дорослих і має свої особливості, оскільки молодші особи, як правило, не мають повноцінного розуміння наслідків своїх дій і знаходяться під впливом навколишнього середовища та соціальних чинників. Основні аспекти кримінальної відповідальності неповнолітніх включають таке:

➤ Вік кримінальної відповідальності: У більшості країн існують визначені вікові межі для кримінальної відповідальності неповнолітніх. Наприклад, в багатьох країнах ця вікова межа становить 18 років, хоча можуть існувати винятки для певних серйозних злочинів або обставин.

➤ Спеціальні кримінальні суди для неповнолітніх: Багато країн мають окремі суди або судові відділи, спеціалізовані на розгляді справ про злочини, вчинені неповнолітніми. Ці суди зазвичай спеціалізуються на врахуванні особливостей розвитку та потреб неповнолітніх.

➤ Спеціальні заходи виховного впливу: Замість або в додаток до стандартних покарань, які можуть бути застосовані до дорослих, для неповнолітніх частіше застосовуються заходи виховного впливу, такі як реабілітаційні програми, навчання або підтримка з боку соціальних служб.

➤ Принципи спеціальної охорони: В розгляді справ про злочини, вчинені неповнолітніми, зазвичай дотримуються принципи спеціальної охорони, які передбачають врахування особливих потреб та індивідуальних обставин молодшої особи.

➤ Обмеження використання важких покарань: В багатьох системах правосуддя існують обмеження на застосування важких покарань, таких як пожиттєве ув'язнення або смертна кара, до неповнолітніх.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх підлягає особливому регулюванню з метою забезпечення їхнього виховання, реабілітації та повернення до суспільства як повноцінних громадян[43].

Контрольні запитання до теми:

1. Що є предметом кримінального права?
2. Розкрийте структуру Кримінального Кодексу.
3. Дайте визначення кримінальному злочину.
4. Склад злочину.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Гринь О.Д., Донченко О.І. Правознавство: навчальний посібник. Одеса: «Фенікс», 2016. 205с.
2. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних спеціальностей; за ред. М. В. Цвітко, В. Д. Ткаченка, О. В. Тетришина та ін. Харків: Право, 2002. 432 с.
3. Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс): екзаменаційний довідник. Одеса: юридична література, 2004. 142 с.
4. Правознавство: підручник: А.І. Берлач, С.С. Бичкова, Д.А. Карпенко та ін.-Київ: Всеукраїнська асоціація видавників «Правова єдність», 2008. 864с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

5. Копейчиков В. В. Правознавство Київ: Юрінком Інтер, 2003. 736 с.
6. Основи держави і права: навчальний посібник. під ред. Колодія А. М. І Олійника А. Ю. Київ: Либідь, 1997. 208 с.
7. Основи правознавства: навч. Посібник; за ред. С. В. Ківалова, М. П. Орзіх.; Київ: т-во, „Знання”, 2000, 658 с.
8. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник, Київ: Атака, 200. 192 с.
9. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави і права; підручник; Львів: «Новий світ – 2000», 2003. 477 с.
10. Основи конституційного права України / За ред. проф. В.В. Копейчикова; Київ: «Юрінком Інтер». 2000 р. 765 с.
11. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 р., 254к/96-ВР URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 12.01.2024р)
12. Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. // № № 2235-III. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення 14.01.2024)
13. Закон України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998 року N 14/98-ВР. URL

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14/98-%D0%B2%D1%80#Text>

(дата

звернення 18.01.2024)

14. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text> (дата звернення 20.01.2024 р.)

15. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс: підручник 3-тє вид., допов. Київ: «ВД» Дакор», 2013. 672 с.

16. Цивільний кодекс України: прийнятий 16 січня 2003 р., № 435-IV URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення 22.01.2024)

17. Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Старцев О.В. Цивільне право України: підручник вид. 3, перероб. і доп.; Київ: Істина, 2013. 808 с.

18. Мічурін Є.О., Шишка О.Р. Цивільне право. Альбом схем, за ред. Є.О. Мічуріна; вид. 4-те, перероб. і доп. Харків: Фактор, 2013. 464 с

19. Лепех С. М. Сімейне право України: навч. посіб. С. М. Лепех; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів: вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 316 с.

20. Апопій І. В. Сімейне право України: навч. посіб. для студ. ВНЗ; Київ: ЦУЛ, 2011. 359 с.

21. Дякович М. М. Сімейне право України: навч. посіб.; 2-ге вид. випр. та допов.; Київ: Правова єдність; Алерта; ЦУЛ, 2012. 552 с.

22. Іванов Ю. Ф., Іванова М. В. Сімейне право України: посібник для підготовки до іспитів; Київ: вид. ПАЛИВОДА А.В., 2013. 160 с.

23. Кодекс Законів про працю України: прийнятий 10 грудня 1971 р., № 322-08; URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 24.01.2024)

24. Трудове право України: академічний курс: підручник; за ред. П. Пилипенка. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2004. 536 с.

25. Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю. В. Г. Ротань, І. В. Зуб, О. Є. Сонін; відп. ред. В. Г. Ротань; 12-те вид., перероб. і допов.; Харків: Фактор, 2010. 816 с

26. Трудове право України: навчальний посібник. Вид. 2-ге, змінене і доповнене; за ред. П.Д. Пилипенка. Київ: Істина, 2007. 208 с.

27. Трудове право України: підручник. К. Ю. Мельник. Харків: Діса плюс, 2014. 563 с.

28. Трудове право України: академічний курс: підруч. для студентів вищ. навч. закл.; Пилипенко П. Д. та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. П. Д. Пилипенка. Київ: Ін Юре, 2014. 548 с.

29. Федорова А. Л. Порівняльне трудове право. Одеса: Фенікс, 2018. 352 с.

30. Чанишева Г.І., Римар І.А. Правове регулювання індивідуальних трудових відносин: монографія. Одеса: Фенікс, 2016. 192 с.
31. Чанишева Г.І., В. М. Дайнека. Примирні процедури вирішення трудових спорів: монографія. Одеса: Фенікс, 2016. 196 с.
32. Гладун З.С. Адміністративне право України: навч. посібник. Тернопіль. 2010. 579 с.
33. Кодекс України про адміністративні правопорушення: прийнятий 7 грудня 1984 р., № 80731-Х URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 02.02.2024)
34. Адміністративне право: підручник; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2013. 656 с.
35. Адміністративне право України: підруч.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків: Право, 2012. 656 с.
36. Відповідальність за адміністративні правопорушення; авт.-упоряд.: Е.Ф. Демський, О.С. Демський. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 416 с
37. Кримінальне право. Загальна частина: підручник за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. Київ: Істина, 2011. 1121 с.
38. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах): посібник; А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 312 с.
39. Кримінальний кодекс України: прийнятий 5 квітня 2001 року № 2341-III URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 04.02.2024 р.)
40. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: навч. посібник М. Й. Коржанський. 3-тє вид., доповн. та переробл; Київ: Атіка, 2007. 592 с.
41. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. 5–тє вид., переробл. та допов. Київ: Атіка, 2009. 408 с.
42. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посібник Р. В. Вереша. Київ : Алерта, 2014. 352 с. 211
43. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посібник П. П. Михайленко, В. В. Кузнецов, В. П. Михайленко, Ю. В. Опалинський. Київ: СПД Карпук С. В. 2006. 440 с.

Навчальне електронне видання

ШВИДЧЕНКО Ірина Георгіївна
НЕМЦОВА Оксана Анатоліївна

ПРАВОЗНАВСТВО

Конспект лекцій

Видавець і виготовлювач

Одеський державний екологічний університет

вул. Львівська, 15, м. Одеса, 65016

тел./факс: (0482) 32-67-35

Е-mail: info@odeku.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5242 від 08.11.2016